

Gábor Szeberényi

PLEMIĆI, PREDIJALCI I IOBAGIONES CASTRI ROVIŠĆA U 13. I 14. STOLJEĆU

Gábor Szeberényi
Történeti Gyűjtemények Osztálya
Egyetemi Könyvtár
Pécsi Tudományegyetem
Pečuh, Mađarska

UDK 929.7(497.5Rovišće)“12/13”
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 23.4.2012.
Prihvaćeno: 17.10.2012.

U radu se raspravlja o povijesti jedne od najreprezentativnijih skupina predstavnika “kondicionalnog plemstva”, točnije predijalaca i *iobagiones castri* (*várjobbágyok*) u Rovišću, kako bi se pokazalo da su odnosi između te dvije društvene grupe – *iobagiones castri* i predijalaca (koji su živjeli na kraljevskim i drugim svjetovnim posjedima) u Slavoniji tijekom 13. i 14. stoljeća složeni i manje jednoznačni nego što se dosad pretpostavljalo i u mađarskoj i u hrvatskoj historiografiji.

Ključne riječi: Rovišće, predijalci, *iobagiones castri*, niže plemstvo, 13.-14. stoljeće

Teritorijalna uprava u Slavoniji u doba Arpadovića i Anžuvina – slično kao i u središnjim dijelovima Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva – temeljila se na sustavu županija (lat. *comitatus*, mađ. *vármegyék*) i županata (lat. *comitatus castri*, mađ. *ispánates* ili *várispánságok*), ili preciznije, na cijelom sustavu utvrda, koji je davao osnovu ovim dvjema, značajno različitim, ali ujedno i paralelnim političkim i društvenim institucijama koje su činile kostur cjelokupne ustanove kraljevske vlasti. U historiografiji koja se bavila problemima funkcionalnih i društvenih aspekata ustanove županata na području između Drave i Gvozda,¹ od kojih su se jedino Zagreb

¹ Neka vrsta nesigurnosti vidljiva je u mađarskoj historiografiji kada je u pitanju točan broj slavonskih županata. Autori obično računaju s 14-17 županata, što ovisi o definiranju teritorijalnog okvira Slavonije kojeg autori koriste (točnije, uračunavaju li Varaždinsku županiju ili takozvane Donjoslavonske regije – županije Sana, Vrba i Dubica – kao dio *banatus Sclavoniae* ili ne). Vidi: Gyula Kristó, *A vármegyék kialakulása Magyarországon* [Formiranje županija u Ugarskoj], Budapest 1988., str. 309-329; *Korai magyar történeti lexikon, 9-14. század* [Leksikon rane mađarske povijesti, 9.-14. stoljeće] (dalje: KMTL), ur. Gyula Kristó, Budapest 1994., str. 650-652 (natuknica *Szlavónia* [Slavonija], autori: Péter Rokay i Miklós Takács); Gyula Kristó, *Társzemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon* [Krajolet i prostorna organizacija srednjovjekovne Ugarske], Szeged 2003., str. 78; Boglárka Weisz, Attila Zsoldos, A báni joghatóság Szlavóniában és a Dráván túl [Nadležnost bana u Slavoniji i preko Drave], *Fons, skepsis*,

i Križevci transformirale u prave županije stoljetnim procesima tijekom srednjeg vijeka, kada su druge *comitatus castrí* uklopile u vlastiti teritorijalni okvir, istraživači su većinom uzimali u obzir generalni fenomen koji je vidljiv svugdje u Ugarskom Kraljevstvu i druge lokalne posebnosti koje su više ili manje isključivo povezane s područjem srednjovjekovne Slavonije. Sagledamo li mađarsku historiografiju o srednjovjekovnoj Slavoniji (koja u posljednjih stotinu godina ne obiluje mnoštvom radova), možemo lagano steći dojam da su se spomenute "lokalne posebnosti" uklapale pod "prevladavajući zakon", tj. kao da je unutar okvira općeg i visoko institucionaliziranog sustava utvrda Ugarskog Kraljevstva postojao definirani slavonski podsustav koji je uistinu imao nekoliko "posebnosti" (u usporedbi sa županijama drugih dijelova kraljevstva), ali koji se uz to što se pokoravao vlastitim, vodio i općim pravilima, koja također – kako se pretpostavljalo – pokrivaju cijeli slavonski politički i teritorijalni okvir.² Naravno, ova koncepcija nije bez temelja, te se lagano može potkrijepiti s nekoliko opće poznatih činjenica i vjerojatno još više drugih aspekata koji su do sada zaslužili manje pozornosti. Ipak, postojanje takvih zajedničkih činjenica i aspekata ne mogu nam dati izgovor za zanemarivanje fenomena koji su povezani isključivo s pojedinim slavonskim županatima (*ispánat*) ili s unutarnjim specifičnostima samog slavonskog podsustava kao cjeline.

Ograničimo li naše gledište samo na kontekst društvene povijesti, i to prvenstveno na procese formiranja nižeg plemstva u Slavoniji tijekom 13. i 14. stoljeća, možemo reći da je jedan od najvažnijih općih zaključaka do kojeg je historiografija došla bio povezan s pretpostavljenom istovjetnošću koja je navodno postojala između sloja tzv. *iogabiones castrí* i onih pripadnika slavonskog nižeg plemstva koji se u izvorima nalaze pod terminom *praediales*.³ Ovo mišljenje, izvučeno iz radova Frigye-

lex". *Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére* ["Fons, skepsis, lex". Studije u čast sedamdesetog rođendana Ferenc Makka], ur. Tibor Almási, Éva Révész i György Szabados, Szeged 2010., str. 469-482, *et passim*.

² Prema Attili Zsoldosu, sustav utvrda u Slavoniji bio je sličan onome koji je postojao u dolini rijeke Váh u Gornjoj Ugarskoj (današnjoj Slovačkoj); tvrdi također da su oba sustava formirana u razdoblju 11.-12. stoljeća kao dio ugarske vojne granice, koji se temeljio na jedinicama zvanim *confinia* (*határvárispánságok*). Usp. Attila Zsoldos, "Egész Szlavónia" az Árpádok királyságában. Horvát-magyar kapcsolatok a korai középkorban ["Čitava Slavonija" u kraljevstvu Arpadovića. Hrvatsko-mađarski odnosi u ranom srednjem vijeku], *História*, sv. 5-6, Budapest 2011., str. 9-12, posebice str. 10-11. O sustavu *confinia* vidi: Attila Zsoldos, *Confinium és marchia* [*Confinium* i *marchia*], *Századok*, sv. 134, Budapest 2000., str. 99-112. Autor računa s jedanaest slavonskih *confinia* u doba Arpadovića (osim onih koji su postupno postali punopravne županije, kao Zagreb, Križevci i one Donje Slavonije, a podržava i ideju da se Varaždinska županija nije smatrala dijelom Slavonije u 13. i 14. stoljeću). Usp. Attila Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája 1000-1301* [Ugarska svjetovna arhontologija 1000.-1301.], Budapest 2011., *passim*.

³ U ovome radu nisam u mogućnosti čak niti ukratko pokriti pitanja koja se nameću iz nesretne historiografske činjenice, točnije, postojanja poveznica između srednjovjekovnog ugarskog crkvenog plemstva (koje se isto naziva predijalcima) i sloja *iobagiones castrí* (i njihovih potomaka) kao društvene skupine. (Potrebno je napomenuti da se društveni sloj naveden kao predijalci može pronaći i u središnjim dijelovima Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, ali za razliku od Slavonije, na skoro pa isključivo crkvenim posjedima.) Kako bi se oslikale uobičajene analogije slijepo preuveličanih generalizacija starije historiografije, ovdje je dovoljno spomenuti mišljenje Frigyesa Pestyja koji je smatrao da su

sa Pestyja,⁴ Dezsőa Csánkija,⁵ Pétera Váczyja⁶ i Györgya Bónisa,⁷ može se kratko sažeti u sljedeće: na području srednjovjekovne Slavonije, kraljevski županati odnosno *comitatus castri* u doba Arpadovića, slično onima u središnjem dijelu Kraljevstva, bili su predavani u ruke raznih crkvenih i svjetovnih gospodara tijekom 13. i 14. stoljeća (ako se zanemari nekoliko važnih iznimaka poput Križevaca i Kalnika, koji su ostali

iobagiones ecclesiae dijelili pravni status *iobagiones sancti regis* koji su živjeli na kraljevskim posjedima unutar okvira kraljevskih županija. Usp. Frigyes Pesty, *A magyarországi várspánságok története különösen a XIII. században* [Povijest ugarskih županata, posebice u 13. stoljeću], Budapest 1882., str. 80. Ovdje možemo citirati i mišljenje Erika Fügedija koji je u jednom svom ranom radu podržao ideju da je društveni položaj plemenitih crkvenih *iobagiones* (kasnijih predijalaca) na crkvenim posjedima bio u osnovi isti kao onaj *iobagiones castri*, koji su živjeli na posjedima koji su bili u pripadnostima kraljevskih tvrdih gradova. Usp. Erik Fügedi, *Nyitra megye betelepülése* [Naseljavanje Njitranske županije], Budapest 1938., str. 23. Budući da se pitanje društvenog sloja ugarskih *iobagiones castri* riješilo u novijoj historiografiji (vidi: Attila Zsoldos, *A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyosság történetéből* [Slobodnjaci Svetog kralja. Poglavlja iz povijesti *iobagiones castri*], Budapest 1999.), sada bi trebalo riješiti problem ugarskih (crkvenih) predijalaca kako bi bilo moguće isto iscrpno istražiti i komparirati pitanja iznikla iz društvene povijesti srednjovjekovne Slavonije, posebice jer se, kako je opće poznato, društvena institucija crkvenog plemstva (predijalci) na crkvenim posjedima može naći na cijelom teritoriju Zagrebačke biskupije. Vidi: KMTL, str. 181-182 (natuknica *egyházi nemes* [crkveni plemić], autor: László Solymosi). Zbog manjka prave klasifikacije ovih pitanja, moramo posljedično zadržati nedoumicu koji fenomeni se mogu usporediti s kojima i na kojoj osnovi. Tvrdnja se može jednostavno dokazati citiramo li jedan od najvažnijih radova o tim pitanjima, kojeg je napisao György Bónis 1947. godine: "Na ovom teritoriju [srednjovjekovne Slavonije – G. Sz.] odijeljenost između crkvenih i svjetovnih posjeda nije bila primjenjena [društveno – G. Sz.]: crkveni plemići Južnih dijelova potpuno su dijelili pravni status predijalaca koji su živjeli na svjetovnim posjedima. Obje grupe su izrasle iz stratuma *iobagiones castri* i držali su svoje tradicije (...). To je posljedično uzrokovalo nestupnjeviti prijelaz između raznih vrsta predijalaca koji su živjeli na kraljevskim, crkvenim ili svjetovnim posjedima, dok su ugarski crkveni plemići (...) bili posve drugačiji tip". Usp. György Bónis, *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban* [Feudalni sustav i staleška država u srednjovjekovnom ugarskom zakonu], drugo izdanje, ur. Elemér Balogh, Budapest 2003., str. 260. Vidi isto: Péter Váczy, *A királyi serviensek és a patrimoniális királyság* [Kraljevi službenici (*servientes regis*) i patrimonijalno kraljevstvo], Budapest 1928., str. 79, bilj. 1. Bilo bi slično jednako važno razjasniti povijest onih plemićkih grupa i zajednica koje su živjele na graničnim područjima Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva (obično zvanih "posebno plemstvo" u mađarskoj historiografiji), te ih objasniti putem opsežnih komparativnih studija kako bi se objasnilo kako su te, inače nepovezane zajednice, mogle proizvesti slične institucije i više-manje analogne društvene fenomene tijekom srednjeg vijeka, ali i što ih je istovremeno razlikovalo. Vidi: Antal Nagy Fekete, *Az országos és particularis nemesség tagozódása a középkorban* [Podijela na državno i partikularno plemstvo u srednjem vijeku], *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére, 1937. május 27* [Zbornik u čast šezdesete obljetnice rođenja Sándora Domanovszkog, 27. svibnja 1937.], Budapest 1937., str. 159-184; Bónis, *Hűbériség*, str. 243-307; KMTL, str. 556-557 (natuknica *praedialis nemes* [predijalac], autor: Pál Engel); Martin Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, Basingstoke – New York 2000., str. 79-95; Gábor Szeberényi, *Nemesi közösségek a Szepességben és Túrmezőn a 13-14. században* (Szempontok a szepesi tízlándzsások és a turopoljai nemesek párhuzamának kérdéséhez) [Plemićke zajednice u Spišu i Turopolju u 13. i 14. stoljeću (Razmatranja o paralelama između spiških "plemića desetorice kopljanika" i turopoljskih plemića)], Pécs 2012. (u tisku).

⁴ Frigyes Pesty, *Az eltűnt régi vármegyék* [Nestale stare županije], sv. 2, Budapest 1880.; Pesty, *A magyarországi várspánságok, passim*.

⁵ Dezső Csánki, *Körösmegye a XV-ik században* [Križevačka županija u 15. stoljeću], Budapest 1893., str. 120-122.

⁶ Váczy, *A királyi serviensek*, str. 77-87.

⁷ Bónis, *Hűbériség*, str. 243-260.

pod kraljevskom vlasti), ali elita unutar mikro-društva raznih “nestajućih” župana-
ta, tj. sloj *iobagiones castri*, nije prestao postojati (za razliku od njihovih pandana u
Ugarskoj), već je većina njih uspjela sačuvati svoja posebna prava i okruge, te su bili
transformirani u “plemstvo utvrda” (*várnemesség*) ili predijalno plemstvo koje je za-
držalo svoj društveni i organizacijski okvir do kraja srednjega vijeka, a možda čak i
kasnije.⁸ Péter Váczy prvi je objašnjavao sloj predijalaca južno od rijeke Drave u kon-
tekstu problema ugarskog feudalizma, zaključujući kako su “u Hrvatskoj i Slavoniji,
posjedi koje su držali *iobagiones castri* dobili oblik predijalnog držanja posjeda”,⁹ dok
je György Bónis, koji je do današnjih dana napisao najrazrađenije djelo o feudalnim
tendencijama i fenomenima koji su nastali u srednjovjekovnom Ugarskom Kraljev-
stvu, tvrdi da su “kraljevi predijalci [u Slavoniji, G. Sz.] (...) bili kondicionalno plem-
stvo koje se riješilo svoje podređenosti kraljevskim utverdama”¹⁰ te je smatrao da su
genera iobagionum castri,¹¹ koji su s prijenosom kraljevskog vlasništva nad utverdama
u privatnu domenu isto bili podređeni vlasti svjetovnih gospodara, bila u osnovi
“genealoški” podudarna s onim grupama koje u našim izvorima tijekom kasnog
srednjeg vijeka pokrivaju termini (u Bónisevoj koncepciji više ili manje sinonimi)
“plemeniti *iobagiones castri*” (*nobiles iobagiones castri*), plemići utvrde (*nobiles castri*)
ili predijalci (*praediales*).¹² Ukratko, prema mađarskoj historiografiji, “sloj *iobagiones
castri* se u Slavoniji transformirao u predijalno plemstvo”.¹³

Možemo pronaći ponešto drugačiju, ali u osnovi usporednu koncepciju u ra-
dovima Nade Klaić. Ona je smatrala da je kralj Bela IV. stvorio, kao dio svoje vojne
reformne nakon mongolske invazije, novi tip “slobodnjaka” (misleći na one koji su
posjedovali neku vrstu kondicionalne slobode u srednjovjekovnom društvu 13. sto-
ljeća, većinom na *iobagiones castri* i slične društvene grupe), koji se na slavenskom
nazivao *praznik*, dok je *praediales* termin koji je korišten u latinskim izvorima.¹⁴ No,

⁸ Csánki je podijelio predijalce Križevačke županije u 15. stoljeću u tri glavne grupe: predijalce koji su pripadali kraljevskim tvrdim gradovima, poput Križevaca i Kalnika, predijalce na crkvenim posjedi-
ma (zagrebačkog biskupa, prepošta Čazme i Glogovnice, opata Bele i priora Vrane) i predijalce koji su živjeli na nekoć kraljevskim županatima što su se transformirali u svjetovna vlastelinstva – najvažnije od njih bilo je Rovišće. Usp. Csánki, *Körösmegye*, str. 120-121.

⁹ Váczy, *A királyi serviensek*, str. 84.

¹⁰ Bónis, *Hűbériség*, str. 250.

¹¹ Bónis je, slijedeći mišljenje Lajosa Thallóczyja, smatrao da su Ugarski kraljevi tijekom procesa poli-
tičkog formiranja Slavonije, zadržali snažne domaće slavenske rodove “u njihovom [originalnom]
stanju, transformirajući ih u *iobagiones castri*” (Thallóczyjev tekst citiran iz: Bónis, *Hűbériség*, str. 246),
štoviše, pretpostavio je da je “kohezija unutar hrvatsko-slavonskih roda bila tako snažna, što im je po-
moglo da se očuvaju čak i unutar okvira sustava kraljevskih tvrdih gradova koji se baziraju na posve
drugačijim načelima” (Bónis, *Hűbériség*, str. 252).

¹² Bónis, *Hűbériség*, str. 254.

¹³ *KMTL*, str. 556 (natuknica: *praedialis nemes*, autor: Pál Engel).

¹⁴ Nada Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976., str. 330. Ona se ovdje referira
na darovnicu kralja Bele IV., podijeljenu Tiburciju u županatu Garešnice (Gerzence) 4. ožujka 1257.:
eadem condicione, quibus alii prediales nostri, qui vulgo paraznik dicuntur. Vidi: *Diplomatički zbornik Kralje-
vine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (dalje: CD),
prir. Tadija Smičiklas i dr., 18 sv., Zagreb 1904.-1990., sv. 5, dok. 578, str. 53. Vidi i: Váczy, *A királyi
serviensek*, str. 77-78; Bónis, *Hűbériség*, str. 248.

uzimajući ih kao cjelinu, te grupe predijalaca su smatrane više ili manje društveno analognima sloju *iobagiones castri*, te ona smatra da je novi termin *praedialis* koji se pojavio u drugoj polovici 13. st. više nova denominacija istog tipa "slobodnjaka" negoli znak novonastalih društvenih razlika u djelovanju.¹⁵

Ovaj bi rad prešao svoje predviđene okvire kada bi se bavio detaljnom analizom svih tema povezanih sa slavonskim predijalnim plemstvom u cjelini, stoga ću se ovdje ograničiti samo na povijest njegovih najreprezentativnijih članova, predijalaca i *iobagiones castri* Rovišća, kako bih pokazao da su odnosi između sloja *iobagiones castri* i predijalaca (koji su živjeli na kraljevskim ili svjetovnim posjedima) u Slavoniji tijekom 13. i 14. stoljeća kompliciraniji i manje pravocrtni nego što se do sada navodilo u historiografiji (iako većinom na osnovi njihove povijesti u 15. stoljeću).

Prije negoli krenem analizirati povijesne podatke o rovišćanskim predijalcima (koje uzimam kao klasičan primjer slavonskog predijalnog plemstva općenito), potrebno je dati neke preliminarne napomene, koje mogu učiniti pretpostavku o proistjecanju predijalnih plemića iz *iobagiones castri* problematičnom samom po sebi, te se moramo upitati je li "prevladavajući zakon" mogao objasniti važne društvene posebnosti u povijesti slavonskog nižeg plemstva na tako jednostavan način, ili, što je važnije, može li taj zaključak biti proširen na cjelokupan teritorij srednjovjekovne Slavonije. Pogledamo li povijesne izvore (većinom isprave) povezane sa županatima u Slavoniji u 13. i 14. stoljeću, jasno je da *iobagiones castri* možemo pronaći praktički svugdje (iako nisu jednako dobro dokumentirani u svakom županatu, posebice na teritoriju južno od rijeke Save), dok su se *praediales* pojavili samo u pet slavonskih "županata", tj. poimence u *comitatus* Čazme (Csezmicice), Garića, Garešnice (Gerzence), Rovišća (Rojcsa) i Zagreba.¹⁶ Nadalje, osim Rovišća, koje je ostalo pod kraljevskom vlasti sve do kraja 14. stoljeća (te čiji su *praediales* za sada najbolje dokumentirani, jer su izvori o *praediales* drugih županija u najboljem slučaju rijetki), većina drugih četiriju županata i njihovih stanovnika podvrgnuta je vlasti Zagrebačke biskupije do kraja 13. stoljeća (kao Garić i Garešnica, ali ovdje možemo računati i na zagrebačke *iobagiones castri* koji su naposljetku postali biskupski *praediales*),¹⁷ što čini teškim ili čak nemogućim istraživati samo po sebi slavonsko predijalno plemstvo u 13. i 14. stoljeću u necrkvenim ("svjetovnim") okolnostima.¹⁸

¹⁵ N. Klaić, *Povijest Hrvata*, str. 330.

¹⁶ Nada Klaić je istaknula da su se predijalci "javili u samo nekoliko slavonskih županija" (*Povijest Hrvata*, str. 330). Vrijedno je ovdje napomenuti dodatnu potvrdu navedenog u slučaju dobro dokumentiranog *comitatus* Moravča (Marócsa), koji je kasnije postao dijelom Zagrebačke županije (vidi: Kristó, *A vármegyék kialakulása*, str. 323-324), gdje možemo naći mnogo podataka o moravčanskim *iobagiones castri* tijekom 13. i 14. stoljeća, ali nimalo o predijalcima.

¹⁷ No, oni zagrebački *iobagiones castri* koji su se transformirali u takozvanu "plemičku zajednicu Turopolja" u kasnom srednjem vijeku, čini se da su analogni na neki način s (necrkvenim) predijalnim plemstvom južno od rijeke Drave, iako je ovu pretpostavku potrebno još potkrijepiti daljnjim istraživanjem. Vidi: Szeberényi, *Nemesi közösségek* (u tisku).

¹⁸ Ovdje nema prostora za analizu podataka o drugim županatima, ali u slučaju Čazme (Csezmicice) i osobito Garića i Garešnice, koje je kralj Ladislav IV. dao biskupu Timoteju 1277. godine (vidi: Attila

Početak priče o rovišćanskim predijalcima u 13. stoljeću, kao i velika debata o njima u desetljećima na prijelazu 14. na 15. stoljeće, kada je ova grupa nižeg plemstva došla u podređenost prema svjetovnim velikašima, već je raspravljan u historiografiji.¹⁹ Tako je već duže vrijeme dobro poznato da je prva prekretnica u povijesti rovišćanskih *iobagiones castri* i predijalaca bila 1279. kada ih je kralj Ladislav IV. proglasio za svoje "prave i prirodne kraljevske službenike preko rijeke Drave" (*tanquam veros et naturales servientes nostros regales ultra Dravam constitutos*),²⁰ te da su njihove povlastice potvrdili i anžuvinski vladari. No, 1393. *comitatus* Rovišće, koji je do tog trenutka bio u kraljevskoj vlasti, prelazi u ruke svjetovnih velikaša, kada je kralj Žigmund dao tu kraljevsku domenu Martinu Dersu od Szerdahelya i njegovom bratu, iz čega je buknuo dugi "rat" između novih vlasnika i rovišćanskih predijalaca, koji su se borili protiv opasnosti svoga srozavanja na status seljaka.²¹ U svakom slučaju, događajima između ove dvije točke prekretnice (koje su se pokazale kao odlučujuće u povijesti rovišćanskih stanovnika) posvećeno je manje pažnje u relevantnoj historiografiji,²² iako podaci iz 14. st. osvjetljavaju mnoge aspekte s kojima lakše počinjemo razumijevati društveno-povijesne aspekte koji su bili prisutni tijekom "nestajanja" starih slavonskih županata tijekom kasnog srednjeg vijeka.

Zsoldos, Örökös ispánságok az Árpád-korban [Nasljedne županije u doba Arpadovića], *Aktualitások a magyar középkor kutatásában. In memoriam Kristó Gyula (1939-2004)* [Novosti u istraživanjima mađarskog srednjovjekovlja. In memoriam Gyula Krista (1939.-2004.)], ur. Márta Font, Tamás Fedeles i Gergely Kiss, Pécs 2010., str. 73-92, ovdje str. 83-86), nedvosmisleno se potvrđuje da institucija necrkvenih (točnije kraljevskih) predijalaca nije postojala u tome dijelu Slavonije prije zadnje četvrtine 13. stoljeća. Neke naznake sugeriraju da povijest tih, rekli bi, starih predijalaca, tijekom vremena vladavine Arpadovića može biti suprotstavljena procesu rane ugarske organizacije u Slavoniji. (To sam pitanje obradio u detalje u zasada još neobjavljenom članku, vidi: Gábor Szeberényi, *Szlavónia megszervezése és a "szabad magyar prediálisok"* [Organiziranje Slavonije i "slobodni ugarski predijalci"]).

¹⁹ Pesty, *Az eltűnt régi vármegyék*, sv. 2, str. 292-297; Pesty, *A magyarországi várispánságok*, str. 389-397; Csánki, *Kőrösmegye*, str. 121; Josip Buturac, *Povijest Rovišća*, Rovišće 2003. (drugo izdanje, prvo je objavljeno 1975.), str. 19-44; Josip Adamček, *Rovišćanski predijalci*, *Historijski zbornik*, god. 29-30, Zagreb 1976.-1977., str. 151-159; Elemér Mályusz, *Zsigmond király uralma Magyarországon 1387-1437* [Vladavina kralja Žigmunda u Ugarskoj 1387.-1437.], Budapest 1984., str. 133-135; Árpád Nógrády, *A Szerdahelyiek és a rojcsai prediálisok* [Szerdahelyski i rovišćanski predijalci], *Történelmi Szemle*, sv. 1-2, Budapest 2001., str. 73-82; Árpád Nógrády, *Obitelj Szerdahelyi i Rovišće*, u: *Hrvatsko-mađarski odnosi 1102.-1918. Zbornik radova*, ur. Milan Kruhek, Zagreb 2004., str. 65-73.

²⁰ *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius*, prir. Imre Nagy et al., 8 sv., Győr – Budapest 1865.-1891., sv. 7, dok. 131, str. 172-173. Potrebno je naglasiti da je Josip Adamček ispravu kralja Ladislava IV. dana Rovišćancima (i sačuvanu u mnogim *verbatim* kopijama i nekoliko prepisanih oblika, vidi: Prilog) klasi ficirao kao krivotvorinu, bez ikakvog objašnjenja (Adamček, *Rovišćanski predijalci*, str. 153). No, mađarska diplomatika smatra je autentičnim izvorom. (Obradit ću navedeni problem u detalje uskoro.) Vidi: *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* (dalje: *Reg. Arp.*), prir. Imre Szentpétery i Iván Borsa, sv. I-II/1-4, Budapest 1923.-1987., br. 2970-2972; Kristó, *A vármegyék kialakulása*, str. 314, i svu mađarsku literaturu iz prethodne bilješke.

²¹ Adamček, *Rovišćanski predijalci*, str. 155-158; Mályusz, *Zsigmond király*, str. 133-135; Nógrády, *A Szerdahelyiek*, str. 78-81; Buturac, *Povijest Rovišća*, str. 41-44.

²² Pesty (*Az eltűnt régi vármegyék*, sv. 2, str. 293) i Adamček (*Rovišćanski predijalci*, str. 154) citiraju samo nekoliko izabranih isprava u razdoblju između 1279.-1393., dok je Buturac (*Povijest Rovišća*, str. 25-34) samo donio popis isprava bez ikakve interpretacije.

Rovišćanski *iobagiones castri* i *praediales* prije 1279. godine

Županat (*comitatus castri*) Rovišća, kao i oni slični njemu u Slavoniji, u našim se izvorima javlja od sredine 13. stoljeća,²³ u približno istom trenutku kada se rovišćanski *iobagiones castri* javljaju usporedno s predijalcima.

Godine 1255., kada je slavonski ban Stjepan od roda Gutkeled želio povratiti nepravедno otuđene zemlje Rovišća u njihovo prvotno stanje, ujedno je naredio vraćanje kastrenza (*castrenses*, *várnépek*), koji su se nezasluženo našli unutar grupa *iobagiones castri* ili predijalaca, na njihove prvotne "slobode". Također je potvrdio članovima te dvije grupe (uključujući i četvoricu *hospites*, koji su prije toga dodani redu *iobagiones castri*) njihov status, što im ga je dao "kralj Koloman".²⁴ Iste je godine ban Stjepan potvrdio pravo držanja zemlje onim "slobodnjacima" (*liberos homines*) koje je našao među plemenitim *iobagionima* Rovišća, a koji su svoje posjede držali kao *iobagiones castri*, isto tako još od vremena Kolomana.²⁵ Jurša, rovišćanski župan (*comes, ispán*) dao je 1262. neku zemlju (*terra Klokocheuch*), koja je bila unutar granica utvrde, županu Prvši,²⁶ koji je, kako saznajemo iz kraljevske potvrde darovanja, držao posjed sa službama na "način predijalaca".²⁷

Dvije isprave – jedna kralja Bele IV. od 27. siječnja 1265. i druga bana Rolanda od 24. lipnja 1265.²⁸ – jasnije rasvjetljavaju odnose između *iobagiones castri* i predijalaca Rovišća u razdoblju prije 1279. godine. Kraljevska isprava presudila je u sporu između županâ (!) Rovišća (već spomenutog Jurše i njegovih suradnika koji se također nazivaju *comites de Ryuche*)²⁹ s jedne strane i s druge "slobodnih ugarskih predijalaca" i *iobagiones castri* Rovišća (*prediales liberos Hungaros videlicet et iobagiones castri de Ryuche*) zbog prava na zalazninu (*descensus*) koju su potonji dugovali županima, a kralj Bela je odredio kako će se u budućnosti rješavati ovakvi sporovi. Prema kraljevskoj odredbi, 25 predijalaca moralo je platiti onoliko svotu zalaznine (7 maraka), koliko su plaćali prije dok su brojili 60 članova,³⁰ a županima nije dozvoljeno tražiti

²³ Kristó, *A vármegyék kialakulása*, str. 313. Naši prvi podaci o vlasti nad tvrdim gradovima (kao i o *iobagiones castri*) Rovišća je iz 1232. godine (CD 3, dok. 323, str. 369). Prvi *praedialis* iz Rovišća javlja se u izvorima iz 1255. godine (CD 4, dok. 514, str. 597).

²⁴ CD 4, dok. 514, str. 596-597: *quos inuenimus ex castrensibus indebite factos esse iobagiones castri vel praediales eos reddidimus in pristinam libertatem, quos vero inuenimus iobagiones castri et praediales, illos in statu suo, secundum quod Colomannus rex bonae memoriae ordinauerat. "Kralja Kolomana", spomenutog u ispravi, identificirao je Pesty kao sina kralja Andrije II. (Pesty, *A magyarországi várispánságok*, str. 390), dok je Bónis, pogrešno, smatrao da se radi o kralju Kolomanu [Kolomanu Učenom] (Bónis, *Hűbériség*, str. 247).*

²⁵ CD 4, dok. 530, str. 613-615.

²⁶ CD 5, dok. 734, str. 230-231.

²⁷ CD 5, dok. 762, str. 263: *more predialium exhibet seruicium de predicta terra*. Granice župana Preuše (Pre-lse) iskrsnule su ponovo u reambulaciji iz 1265. godine (CD 5, dok. 829, str. 337-338).

²⁸ CD 5, dok. 820, str. 329-330; dok. 829, str. 337-338. Vidi i: Pesty, *A magyarországi várispánságok*, str. 391-392.

²⁹ Vidi: Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája*, bilj. 344, str. 187; bilj. 345, str. 188.

³⁰ CD 5, dok. 820, str. 329: *viginti quinque prediales supradicti tandumde soluere debeant racione descensus ipsis comitibus de Ryuche pro tempore constitutis, quantum tunc soluebant, cum fuerunt numero sexaginta prediales, videlicet septem marcas*.

više, iako su nekoć imali kraljevsku ispravu koja im je to dopuštala.³¹ Druga važna isprava, ona bana Rolanda, odnosi se na drugi inače nepoznat kraljev nalog³² – očigledno datiran prije ove netom spomenute kraljevske isprave iz siječnja 1265. godine – na temelju kojeg je on odijelio posjede već spomenutih 25 “slobodnih predijalaca” od zemlje drugih stanovnika koji su živjeli unutar *comitatus* Rovišća.

Dakle, rovišćanski predijalci su se nekako, možda ne baš striktno, razlikovali od *iobagiones castri* već prije 1265. (kada im je broj bio veći negoli poslije), ali čini se da su postali više isključiva društvena grupa kada im je kralj u nekom trenutku prije siječnja 1265. smanjio broj. Lako je moguće, kako nas navodi spomenuta odredba koja se tiče zalaznine, da su njihova prava i obveze definirana nezavisno za jedne i druge, najvjerojatnije za vremena hercega Kolomana. No, dijelili su mnoge opće obveze i pravne aspekte s *iobagiones castri* i prije i nakon kraljevske regulacije, posebice u slučaju onih izabranih 25 predijalaca – kako nas navodi poziv na nepoznatu kraljevska odluku u ispravi bana Rolanda – koji su djelomično izdvojeni iz sloja *iobagiones castri* u nekom trenutku prije 1265. godine. Njihovi zajednički aspekti u pravnom statusu su najvjerojatnije proizašli iz činjenice da su obje grupe – kao i još manje poznata treća skupina “slobodnjaka” (*liberi homines, hospites*) – bile podvrgnute (s pretpostavljenim vojnim obvezama) kraljevskoj utvrđi Rovišće i jurisdikciji rovišćanskih župana. Potonje je vidljivo u ispravi Bele IV., u kojoj je kralj naglasio da su članovi *obje* grupe i njihovi ljudi isto (*prediales et iobagiones castri nec non populos eorundem*; drugdje: *prediales et eorum populi*) bili ovisni o rovišćanskim županima ili njihovim službenicima samo u ograničenim slučajevima,³³ te pod formalno i pravno strogo reguliranim okolnostima.³⁴ Još je teže otkriti vojne obveze koje su predijalce vezale uz utvrdu Rovišće, jer nam izvori ne govore ništa o njima. No, neki podaci spomenuti u ispravi za župana Prvšu,³⁵ kao i općenito korišten epitet “slobodan” za predijalce,³⁶ a još više sama etimologija njihove službeno korištene denominacije sugerira da je moguće da su oni bili slobodnjaci (*liberi*) koji su držali zemlju (*predium*) iz kraljevskog posjeda koji je bio u pripadnostima utvrde Rovišće za svoju (poglavito vojnu) službu ili su bili podvrgnuti utvrđi sa svojim slobodnim zemljama dok su još

³¹ Ova nesačuvana isprava sadržavala je regulaciju koja je načinjena “prema slobodama garičkih predijalaca” (*secundum tenorem libertatum predialium de Garyg*), te je iz očista rovišćanskih *comites* očigledno morala biti optimalno rješenje. CD 5, dok. 820, str. 329. Za detalje, vidi: Szeberényi, *Szlavónia megszervezése*.

³² CD 5, dok. 829, str. 337: *rex de liberis hospitibus et de iobagionibus castri de Ryuche viginti quinque liberos prediales exclusis aliis in eodem comitatu constituisset*.

³³ CD 5, dok. 820, str. 329: *in illis casibus, in quibus iidem coram comitibus parochialibus astare*.

³⁴ Na ist. mj.: *non debeant, nec ualeant iudicare, nisi associato sibi vno de tribus fidelibus nostris nobilibus Sc-lauonie, Incone videlicet comite filio Isaak, vel Farkasio filio Tolomerii, aut Stephano filio Belus bani, nec sine testimonio capituli vel loci conuentualis iidem prediales et eorum populi citari valeant ad presenciam comitum predictorum*.

³⁵ Isprava župana Jurše naglašava da župan Preusa *cognouimus esse uirum prouidum et ad seruicia regni apparatus* (CD 5, dok. 734, str. 230).

³⁶ Péter Váczy je već pretpostavio da “predijalni posjedi sugeriraju slobodno porijeklo” (*A királyi serviensek*, str. 78).

uvijek bili u mogućnosti zadržati neke elemente svoje originalne slobode (*libertas*).³⁷ Očigledno, neki članovi ili čak veći dio "prvotnih" 60 rovišćanskih predijalaca prije redukcije njihovog broja sredinom šezdesetih godina 13. stoljeća je proizašao iz grupe regularnih *iobagiones castri*, posebice jer su njihove obveze, pravni položaj i društveno stanje bili gotovo nerazdvojivi. Zapravo je posve moguće, iako su naši izvori previše oskudni za čvrstu potvrdu, da je prvotna i prilično velika grupa predijalaca prije 1265. bila sloj unutar skupine *iobagiones castri* Rovišća, koji su držali svoje službe na način predijalaca (*more prediali*), kao Prvša, što bi moglo značiti da su postojali stanovnici Rovišća, koji su istovremeno bili i "predijalci" i "*iobagiones castri*".³⁸

No, sigurno je da je grupa predijalaca postala više ekskluzivna i vidljiva nakon što im je kralj smanjio broj i odvojio njihov teško prepoznatljiv društveni i pravni status od regularnih *iobagiones castri* Rovišća.³⁹ Neki aspekti isprave bana Rolanda iz 1265. već se odnose na to. Isprava, koja je izdana kako bi se postavilo jednog od 25 predijalaca, Benšu, sina Nikole, na njegov predij, naglašava da su Benša i njegovi "slobodni sudrugovi, tj. predijalci" (*Bense et sui consocii liberi, scilicet prediales*) uživali "slobode" da mogu primiti svakog na svoju zemlju (bez pristanka rovišćanskih župana),⁴⁰ štoviše, bili su izuzeti ispod jurisdikcije "utvrde i županata Rovišća".⁴¹ Potonja tvrdnja – budući da već prethodno spomenuta odredba kralja Bele IV. ograničava jurisdikciju župana nad predijalcima i *iobagiones castri* u nekim slučajevima, ali je ne odbacuje u potpunosti (što će se dogoditi tek 1279.) – može se objasniti time da je županat Rovišća izgubio do tog trenutka "svu svoju jurisdikciju" samo nad posjedima predijalaca,⁴² posebice jer se takva formulacija nije uopće mogla primijeniti na način držanja zemlje u slučaju *iobagiones castri*.

³⁷ Budući da je stanje *hospites* i *liberi homines* rangirano do *iobagiones castri* 1255. (CD 4, dok. 514, str. 597, dok. 530, str. 613) te da su *liberi homines* u ispravi bana Rolanda iz 1265. godine (CD 5, dok. 829, str. 337) u osnovi neodređeni sami po sebi, ali njihov epitet *liber* i njihova denominacija kao "gostiju" isto podržava prisutnosti slobodnjaka i njihovih *libertates* unutar okvira županata Rovišća, te možemo pretpostaviti da su se slojevi predijalaca i *liberi homines/hospites* (barem djelomično) preklapali.

³⁸ Zapravo ova pretpostavka može objasniti zašto je 25 predijalaca izabrano iz "slobodnih gostiju" i *iobagiones castri* (*de liberis hospitibus et de iobagionibus castri de Ryuche* – CD 5, dok. 829, str. 337), unatoč činjenici da je Rovišćanski županat definitivno brojao 60 osoba prije 1265. koje su se imenovala kao "praedialis", te su, ako sam u pravu, ove grupe tvorile različite, ali preklapajuće iako ne posve identične društvene slojeve.

³⁹ Pesty je već spomenuo da se "čini da je položaj rovišćanskih prijedijalaca bio povoljniji nego onaj *iobagiones castri*" (*A magyarországi várispánságok*, str. 391). Slično, vidi: Bónis, *Hűbériség*, str. 248.

⁴⁰ CD 5, dok. 829, str. 338: *liberam habent facultatem, quoscumque voluerint ad suam porcionem recipiendi; nec comites de Ryuche ipsos potuerunt de huiusmodi receptione hominum prohibere.*

⁴¹ Na ist. mj.: *de omni iurisdictione dicti castri et comitatus de Riuche sunt exempti et penitus expediti.*

⁴² Ovo objašnjenje može podržati još jedna isprava koju je kralj dao Benši 1266. godine, a koja navodi da je Benša posjedovao svoje zemlje *in eadem libertate, qua alii prediales per nos ordinati ibidem terras tenent* (CD 5, dok. 881, str. 410). Vidi: Váczy, *A királyi serviensek*, str. 82, bilj. 3. Isprava bana Nikole od roda Gutkeled, izdana 1279. tijekom procesa restauracije granica zemlje u pripadnosti tvrđog grada Rovišća, govori da je reambulacija posjeda utvrde bila namijenjena zbog odvajanja istih od posjeda predijalaca i *iobagiones castri* (*ad reambulandas terras castri de Riuche et distinguendas easdem a terris iobagionum castri et predialium de eodem*). Vidi: CD 6, dok. 273, str. 326-327 (ondje bilj. 55 za više detalja).

Razlike u prestižu između rovišćanskih predijalaca i *iobagiones castri* snažno se ocrtavaju u ispravi župana Lovre iz 1270. godine. Isprava je izdana za uvođenje Perčina, župana zagrebačke komore u dobiveni *Macek villicatus* na teritoriju *comitatus* Rovišća.⁴³ Proces je bio uobičajen: uvođenje se dogodilo u prisutnosti člana Čazmanskog kaptola kao autentičnog svjedoka, a nazočili su svi rovišćanski *iobagiones castri* i predijalci, baš kao i svaki drugi *commetaneus*.⁴⁴ Iz naše perspektive, najvažniji dio isprave je onaj koji sadrži popis imena onih koji su potvrdili zakonski čin kao predstavnici svoje vlastite grupe. Prema tome, ondje su navedeni Saul, Myle (oba su djelovali, zajedno s Cermynom, kao "županovi ljudi"), Zlobyuechi, Vuzmek, Vrban i Tybolt kao predstavnici svih *iobagiones castri* (*pro beneplacito et voluntate omnium iobagionum castri*),⁴⁵ dok su se u ime predijalaca (*vniversorum predialium*) pojavili *comes* Junuš, *magister* Tyburcius (koji se drugdje u tekstu navodi kao *comes*), *prepozit* Erney (drugdje *magister*), Stjepan i Jak, braća spomenutog župana Junuša, *comes* Leustak⁴⁶ i Mycula, sin Dragana. Usporedimo li te dvije grupe, vidljivo je da su samo predstavnici grupe predijalaca (premda ne svi od njih) imali nekakav epitet koji ih je ekskluzivno povezivao s nekim oblikom društvenog prestiža (*comes*, *magister*). To također potvrđuje da su *iobagiones castri* i predijalci Rovišća bili na drugim razinama u statusnoj hijerarhiji prije 1279. godine.

Novi društveni termin javlja se u našim izvorima prvi put 1274. kada je kralj Ladislav IV. dao zemlju zvanu *Konuszka* na teritoriju županata Rovišća *comes* Jakovu, sinu Jakova, za njegovu vojnu službu i to s takvim slobodama, s kojima su i drugi rovišćanski plemići držali svoje zemlje, te ga je izuzeo iz jurisdikcije rovišćanskog župana.⁴⁷ Iako nam fraza u ispravi (*sub eadem libertate, qua alii nobiles de Ryuche terras habent absque iurisdictione comitis de Ryuche*) dozvoljava – na bazi druge, već spomenute, isprave sa sličnim sadržajem, iako se ta odnosi na predijalce – da protumačimo termin "nobilis" s terminom "praedialis",⁴⁸ ali budući da nismo uspjeli pobliže identificirati župana Jakova iz drugih izvora, ovdje možemo zapaziti samo prvi put pojavu termina "rovišćanski plemići".

⁴³ CD 5, dok. 997, str. 535, dok. 21, str. 572; CD 6, dok. 58, str. 64. O Perčinu vidi: Boglárka Weisz, *Kamaraispánok az Árpád-korban* [Župani komornici (*comites camerae*) u doba Arpadovića], *Turul*, sv. 83, Budapest 2010., str. 79-87 (ovdje str. 84).

⁴⁴ CD 5, dok. 24, str. 574-576.

⁴⁵ Većina je njih identična s onim *iobagiones castri* (Wzmech, Myle, Moycen, Zlobelch, Tybold, sin Zupka, *iobagiones eiusdem castri de Ryveche*), koje vode župani Juraj, sin Marka i Jurša, koji se pojavljuju pred Čazmanskim kaptolom kako bi potvrdili kupovnu ispravu rovišćanskog predija (*predium*) 1266. godine (CD 5, dok. 887, str. 418).

⁴⁶ Moguće je da je istovjetan sa županom Leustakom, sinom Vida, koji je kupio rovišćanski *predium* od župana Pangraciusa (*predium suum Klokocech uocatum in Ryuche*) 1266. godine (CD 5, dok. 887, str. 417).

⁴⁷ CD 6, dok. 81, str. 94-95.

⁴⁸ Vidi posebice fraze iz isprave kralja Bele IV. izdane prije spomenutom Benši, sinu Nikole, a u kojoj je potvrdio ispravu bana Rolanda iz 1266. godine: *terram possidere in eadem libertate, qua alii prediales per nos ordinati ibidem terras tenent* (CD 5, dok. 881, str. 410).

“Rovišćanski plemići”, “*iobagiones castri*” i “predijalci” u 14. stoljeću

Mađarska historiografija jednoglasno se slaže da se spomenuti kraljevski privilegij Ladislava IV. iz 1279. podijeljen “plemenitim *iobagiones castri* i predijalcima” Rovišća pokazao kao prekretnica u povijesti Rovišćanskog županata. Prema Frigyesu Pestyju to je značilo početak nestajanja županata i početak sporog stapanja s teritorijem križevačke županije.⁴⁹ György Bónis je to interpretirao kao dio priče o nužnom i neizbježnom društveno-povijesnom razvoju koji se dogodio, prema njegovu mišljenju, kada se “neizbježno cijeli stratum starih *iobagiones castri* uzdigao u predijalno plemstvo” i “kako su se plemići i *iobagiones castri* pojavili zajedno kao jednaki 1273., u vrijeme nastanka isprave Slavenskog sabora. Očigledna posljedica toga je bila to da su u sljedećim godinama termini *iobagiones castri* i predijalci postali sinonimi, baš kao što se kasnije dogodilo s *plemenitim iobagiones castri*, *iobagiones castri* i *predijalnim plemićima* u sljedećem stoljeću”.⁵⁰

Usredotočimo li se na povijest Rovišćanskog županata, čini se da je privilegij Ladislava IV. jednim udarcem izbrisao sve prethodno navedene razlike između predijalaca i *iobagiones castri* Rovišća. Kraljevska isprava – čiji je sadržaj sačuvan u četiri, gotovo identične, verzije, u nekoliko *verbatim* kopija i prijepisa sastavljenih tijekom 14. i 15. stoljeća – govori nam da je kralj, kako bi nagradio vojne službe koje su njemu i njegovim precima izvršili plemeniti *iobagiones castri* i kraljevski predijalci Rovišća, odriješio ih, kao svoje “stvarne i prirodne kraljevske službenike ispod rijeke Drave”, jurisdikcije i moći rovišćanskog župana (koji je položaj tada držao Nikola, sin bana Emerika od roda Héder) i njegovih službenika.⁵¹ Tako su kraljevskim privilegijem rovišćanski *iobagiones castri* i predijalci postali punopravni plemići Slavonije.⁵²

Zapravo, preskočimo li na trenutak na kraj naše priče, na dobro istražena tri desetljeća između 1393. i 1423., kada su se potomci nekadašnjih rovišćanskih “kraljevskih službenika” iz vremena Arpadovića morali boriti za svoja prava, može se činiti neobičnim da su se našli u toj nezavidnoj situaciji nakon ohrabrujućeg početka njihovog novog plemićkog statusa u 13. stoljeću, posebice stoga jer je njihova dugotrajna borba s njihovim gospodarima završila po njih vrlo nezadovoljavajućim

⁴⁹ Pesty, *A magyarországi várispánságok*, str. 394-396; Kristó, *A vármegyék kialakulása*, str. 314.

⁵⁰ Bónis, *Hűbériség*, str. 247-248.

⁵¹ Hazai Okmánytár, sv. 7, dok. 131, str. 172-173: *eosdem nobiles nostros prediales et iobagiones castri eiusdem a iudicatu, iudicio, iurisdicione et potestate Nicolai filii HERRICI bani comitis de Ryuche et aliorum comitum pro tempore constitutorum exceptis articulis in quibus iidem nobiles prediales et iobagiones castri iudicio uel iudicati comitis de Ryuche astare tenebantur, pure et simpliciter, de nostra gracia speciali, tamquam veros et naturales seruiantes nostros regales ultra Drawam constitutos, iuxta libertatem eorundem nobilium duximus eximendos. Itaque nec in presentia comitum de Ryuche pro tempore constitutorum, nec officialium eorundem, possint uel debeant, tam ipsi, quam ipsorum heredes iudicari.* Ponešto sam izmijenio objavljeni tekst nakon pregledavanja najstarijeg prijepisa kraljevskog privilegija iz 1322. godine. Original se čuva u: Magyar Országos Levéltár [Mađarski državni arhiv] (dalje: MOL), Diplomataikai Levéltár [Diplomatički arhiv] (dalje: DL), 49620.

⁵² Váczy, *A királyi serviensek*, str. 82-83 (vidi i: Bónis, *Hűbériség*, str. 466, bilj. 10 za Váczyjevo mišljenje); Bónis, *Hűbériség*, str. 250; Kristó, *A vármegyék kialakulása*, str. 314; Nógrády, *A Szerdahelyiek*, str. 74.

rezultatom.⁵³ Odgovor leži u neujednačenoj društvenoj povijesti četrnaestostoljetnih potomaka rovišćanskih *iobagiones castri* i predijalaca koji su zajedno dobili privilegij 1279. godine.

Kako bi priču dešifrirali, trebamo pratiti transmisiju četiri različite, ali u svojim glavnim crtama bazično identične verzije originalnog privilegija što ga je kralj Ladislav IV. dao rovišćanskim stanovnicima 1279. godine.⁵⁴ Već citirani dispozitivni dio "opće" isprave (Isprava A) identičan je u svakoj verziji od riječi do riječi, ali u druge tri isprave (Isprava B, C i D) sadržani su strukturalno slični, ali drugačiji dodaci tekstu. Prvo, sve ove "posebne" verzije spominju župana Rovišća, *comesa* Nikolu, sina Emerika, kao pokojnog (*quondam*), što znači da su sastavljene kasnije nego Isprava A.⁵⁵ Još je zapravo važnije da se citirana *dispositio* ovih kasnijih isprava razlikuje jer nakon općenito formuliranog dijela (*eosdem nobiles nostros prediales et iobagiones castri eiusdem*), ove verzije spominju konkretne osobe (koje se spominju opet nešto kasnije, u klauzuli koja počinje s riječima *exceptis articulis in quibus*), na koje se privilegij *specialiter* odnosi.⁵⁶ Sada, promotrimo li sudbinu četiri različite verzije privilegija iz 1279. i usporedimo je s drugim izvorima o stanovnicima rovišćanskog županata u 14. stoljeću,⁵⁷ možemo doći do zanimljivih zaključaka.

⁵³ Prema Árpádu Nógrádyju, iako su Rovišćanci "izgubili borbu" protiv veleposjednika (Dersfija iz Szerdahelyja), ipak nisu srozani na rang seljaštva i bili su sposobni adaptirati se na nove, definitivno nepovoljne okolnosti, upravo zbog toga jer su njihove koristi proizlazile iz starih privilegija. Nógrády, *A Szerdahelyiek*, str. 78-81. S druge strane, Josip Adamček smatra da je pobjeda Dersfija učinila da rovišćansko "plemenito društvo" nestane do sredine 15. stoljeća. Usp. Adamček, *Rovišćanski predijalci*, str. 155-158.

⁵⁴ Nadalje, kada spominjem te četiri verzije, označio sam ih slovima (A-D). Objavljeni tekstovi su: isprava A: *Hazai Okmánytár*, sv. 7, dok. 131, str. 172-173; isprava B: *Hazai Okmánytár*, sv. 7, dok. 132, str. 173-174, CD 6, dok. 271, str. 324-325 – Smičiklasovo izdanje je u ovom slučaju nepotpuno i bilješke su mu neprecizne, vidi: Reg. Arp., br. 2971; isprava C: CD 6, dok. 278, str. 332; isprava D: Reg. Arp., sv. 2, br. 2989, str. 243-244 (puni tekst; bilješke Imrea Szentpéteryja su se ovdje isto pokazale nepreciznima). Vidi Prilog za više detalja. Potrebno je napomenuti da se Josip Adamček pozivao samo na dvije od četiri isprava (B i C), ali ih je bez ikakva objašnjenja prikazao kao krivotvorine 14. stoljeća. Usp. Adamček, *Rovišćanski predijalci*, str. 153.

⁵⁵ Budući da je zadnja informacija o Nikoli kao županu Rovišća upravo u ispravi A (vidi: Zsoldos, *Magyarország világ archontológiája*, str. 188), relativna kronologija između ovog teksta i ostalih tri je neodrediva. Imre Szentpétery je datirao sve četiri verzije u neki trenutak između lipnja i kolovoza 1279. godine. Reg. Arp., br. 2970-2972, 2989. Isto je tako nejasno kako isprava (CD 6, dok. 273, str. 326-327) bana Nikole (*N. quondam banus*) od roda Gutkeled, izdana isto 1279. (bez bližeg datuma) – kojom se uvode sinovi Ugrina u svoje posjede, a bavi se i restauracijom granica čestica zemlje između tvrdog grada Rovišća, ali i odvajanjem posjeda od drugih *iobagiones castri* i predijalaca – korelira kronološki s privilegijem kralja Ladislava IV. No, ne može biti isključeno da se povećanje zemljišnih čestica rovišćanske utvrde dogodilo upravo u kontekstu sadržaja kraljevskog privilegija.

⁵⁶ Isprava B: *specialiter autem Petrum filium Turuck iobagionem castri de Ryuche et eiusdem posteritates*; isprava C: *specialiter Mylem filium Draguna, Vzmuk filium Gurdimer, Petrum filium Leesk, Tyboldum filium Zupk, Ladizlaum filium Bask, Laurencium filium Hotizloi et Thomam filium Thome de genere Gurdumus ex eisdem*; isprava D: *specialiter ex eisdem Paulum filium Junk et Blasium filium Mike*.

⁵⁷ Potrebno je napomenuti da u razdoblju 1279.-1322. gotovo pa uopće nemamo isprava koje se tiču rovišćanskog županata.

Prvo, potrebno je prethodno naglasiti da se prijenos teksta u četiri verzije kraljevskog privilegija značajno razlikuje.⁵⁸ Autentična, *verbatim* kopija općenito formuliranog privilegija kralja Ladislava IV. koji ne donosi imena, sačuvana je u samo jednom prijepisu izdanom 1322. godine.⁵⁹ Ujedno je riječ o najstarijoj sačuvanoj kopiji i nemamo podatke o bilo kojoj drugoj sačuvanoj formi ove isprave koju je izdao kralj Karlo I.⁶⁰ S druge strane, isprave C i D sačuvane su samo u unikatnim *verbatim* prijepisima. Nasuprot tome, mnogi skraćeni prijepisi isprave A i B, kao i njihove *verbatim* transkripcije su kasnije bile brojne, poglavito zbog svoje česte upotrebe u dugotrajnim borbama između obitelji Dersfi i rovišćanskih predijalaca nakon 1393. godine. No, različiti "kasniji život" ovih isprava bio je rezultatom toga tko ih je i kada koristio kao referencu kako bi osigurao prava podijeljena originalnim privilegijem.

Kralj Karlo I. izdao je ispravu 1322. na zahtjev Beluda, sina Grdobe, Valtera, Mihovila i Ivana, sinova Blaža, Jakova Malog (*Parvus*) i Ivana, sina Pavla, kada je potvrdio slobode tim "rovišćanskim plemićima" (*nobiles de Ryuche and fideles nostri*) dane privilegijem kralja Ladislava IV. (*super facto libertatum per eundem ipsis datarum*), te je kraljevska kancelarija autentično prepisala ispravu kralja Ladislava (proizvevši tekst naše isprave A).⁶¹ Pregledamo li važne isprave povezane s rovišćanskim županatom do travnja 1356. (točnije, vremena novog "vala" kraljevskih potvrda privilegija kralja Ladislava, proizvedeći drugu liniju teksta isprave A, jednako kao i prve sačuvane verzije isprava B i C), svugdje možemo pronaći tragove spomenutih "plemića" (i njihovih potomaka), zajedno s drugim rovišćanskim stanovnicima koji ne mogu biti direktno povezani s privilegijem iz 1279., ali su svejedno definirani u našim izvorima kao "plemići".⁶² S jedne strane, moramo naglasiti da su članovi ovih grupa dosljedno nazivani "plemenitima". S druge strane, teško možemo pronaći ikoga tko je bio određen kao *praedialis* ili da je držao svoje posjede *more praedialium* u tim desetljećima,⁶³ a općenito manjkaju izvori (barem do pedesetih godina 14. stoljeća)

⁵⁸ Vidi Prilog za detalje.

⁵⁹ CD 9, dok. 88, str. 102-103.

⁶⁰ S gledišta općeg presjeka naših izvora, ova je činjenica važna, jer ne možemo direktno odgovoriti na jednostavno pitanje, zašto je nekolicina rovišćanskih stanovnika smatrala da im treba jedna isprava više s direktnim navodom njihovih imena, nakon što su dobili općeniti kraljevski privilegij (isprava A), koji se odnosi na svakog predijalca i *iobagio castri*. No, ako je ova nerješiva misterija oslabila pouzdanost ovih triju "specijalnih" verzija, dovodeći nas do "zajedničkog ishodišta" u povijesti transmisije njihovih tekstova (vidi Prilog), točnije, do travnja 1356., ipak se navedena analiza ne odnosi na tekst isprave A (originalnog privilegija kralja Ladislava IV.) zbog njegovog "diskontinuiteta" nakon 1322. godine.

⁶¹ CD 9, dok. 88, str. 102-103.

⁶² Jurjevi sinovi (Ivan, Emerik i Andrija), Kuzma, sin Kuzme, Budul i Andrija, sinovi Egidija te Blaž i Grgur, sinovi Benedikta, *nobiles in comitatu de Riucha* 3. lipnja 1342. priznali su Dalena, sina Jonasa kao svojeg rodaka te mu dali česticu zemlje kako bi ondje mogao sagraditi kuće i kuriju (CD 10, dok. 472, str. 664). Isprava bana Nikole iz 14. listopada 1355. spominje Jakova, sina Benedikta kao "rovišćanskog plemića" (CD 12, dok. 230, str. 306-307).

⁶³ U ispravi župana Lewnarda, koji je bio vicesudac Ivana, sina Pavla, župana Rovišća i kaštelana Koprivnice, izdana 2. srpnja 1331. spomenuto je da je spornu zemlju držao otac tužitelja *more praedialium* (CD 9, dok. 458, str. 567). Isprava župana Pavla, sina Ivana, izdana 19. kolovoza 1331., o uvođenju navedenih sinova Beluda u njihove zemljišne posjede – spominje predijalce Benedikta, Pribena i Lubena

o grupi *iobagiones castri*.⁶⁴ Nadalje, te grupe koje jedva možemo pratiti nesumnjivo se razlikuju od prethodno spomenute grupe "rovišćanskih plemića".

Sigurno je da je Ivan, sin Pavla, postigao najznačajniju karijeru od svih članove grupe "rovišćanskih plemića" spomenutih 1322. godine. Bio je kaštelan Koprivnice od 1327.,⁶⁵ držao je službu župana Rovišća od 1329. do 1342. godine.⁶⁶ Neupitno je da je fraza "rovišćanski plemić" u slučaju Ivana označavala punopravnog člana slavonskog plemstva, bez ikakve sumnje, što je potvrđeno činjenicom da ga isprava bana Mikca izdana 16. rujna 1327. navodi među plemićima kraljevstva (misleći pritom na Slavoniju) koji su pristali (*de consensu nobilium regni*) izvijestiti pobunjene Baboniće o posljedicama njihove krivnje, koju su učinili protiv kralja Karla.⁶⁷ Župan Ivan potvrdio je 19. kolovoza 1331. napuštenu zemlju Yzkera, koja se nalazila unutar *comitatus* Rovišća, sinovima Beluda, Nikoli, Urbanu i Bartolu; zemlja je bila susjedna zemlji Jakova Malog (*Parvus*), kao i posjedu Valtera, sina Blaža – onih koji su spomenuti u kraljevskoj ispravi iz 1322. godine.⁶⁸ Nikola i Bartol, sinovi Beluda, kada su zamijenili svoje zemlje ispred Zagrebačkog kaptola, također su spomenuti – jednako kao što je i njihov otac bio – kao *nobiles de districtu Reuche*.⁶⁹ No, najbolje dokumentiran član grupe iz 1322. zasigurno je Jakov Mali (sin Mihovila)⁷⁰ i njegovi potomci, koji su nazvani Konjski prema svojem središnjem i najvažnijem posjedu u Konjskom⁷¹ (koji je 1275. dan njihovim precima, *comites* Kemenu i Bathaleru, koji su bili nagrađeni za svoju vojnu službu za kralja Ladislava IV. kao *familiares* palatina Nikole od

koji su definirali granice posjeda (dok su Benedikt i Priben također posjedovali zemlju u susjedstvu Beludovih sinova). Usp. CD 9, dok. 462, str. 570-571. Župan Pavao naredio je rovišćanskom *comes terrestris* da im potvrdi vlasništvo nad zemljom, koje su prethodno držane s "predijalnim pravima" (CD 10, dok. 447, str. 631-632). Vrijedno je ovdje spomenuti da isprave rovišćanskih župana iz prve polovice 14. stoljeća, koje često spominjanju *comites terrestris* Rovišća (MOL, DF 228441; CD 9, dok. 462, str. 570, dok. 447, str. 631, dok. 472, str. 664) proturječe Frigyesu Pestyju koji je smatrao da tijekom procesa nestajanja rovišćanskog županata "nekadašnji župani (*comites*) više nisu bili *várispánok*, već su postali *comites terrestres*, tj. administratori" (Pesty, *Az eltűnt régi vármegyék*, sv. 2, str. 293). Možemo reći da je sudbina ovih dviju, vrlo različitih institucija išla u vrlo različitim smjerovima: služba rovišćanskog župana prvo je provizorno povezana sa službom kaštelana Koprivnice, a potom kasnije županom Križevača, dok originalni *comitatus* Rovišća – spomenut sve češće kao jednostavni "okrug" unutar teritorija Križevačke županije – nije konačno nestao, a tako isto i rovišćanska služba, nakon što je postepeno postajala sve manje samostalna; zadnji je put spomenuta 1370. godine (Engel, *Archontológia*, sv. 1, str. 257). S druge strane, slijed rovišćanskih *comites terrestres* više je ili manje kontinuirano nastavljen od 13. do 15. stoljeća.

⁶⁴ Imamo podatke o prijašnjim zemljama nekadašnjih *iobagiones castri* u tome razdoblju (samo jednom 1341.): *terris Bogdani et Wlchink quondam iobagionum castri de Ryuche* (CD 10, dok. 431, str. 611).

⁶⁵ CD 9, dok. 296, str. 359.

⁶⁶ MOL, DF 228 441, DL 33 367; CD 9, dok. 458, str. 567, dok. 461-462, str. 569-570; CD 10, dok. 447, str. 631, dok. 472, str. 664.

⁶⁷ CD 9, dok. 296, str. 359.

⁶⁸ CD 9, dok. 462, str. 570; CD 11, dok. 405, str. 535; CD 12, dok. 278, str. 371.

⁶⁹ CD 12, dok. 21, str. 25-26.

⁷⁰ CD 11, dok. 373, str. 492; CD 15, dok. 295, str. 405.

⁷¹ Vidi: Adamček, *Rovišćanski predijalci*, str. 153-154. Zato jer su čestice zemlje posjedovali u Varaždinskoj županiji, ponekad se isto nazivaju *de Zelnycha* (CD 11, dok. 312, str. 414; CD 12, dok. 386, str. 501).

Kószega).⁷² Dominik, sin Jakova – koji se pojavljuje u ispravama od četrdesetih godina 14. stoljeća kao predani pristaša kralja Ludovika I. Velikog,⁷³ pokazao se slično uspješnim u stjecanju posjeda u nadolazećim desetljećima,⁷⁴ a njegovu su praksu slijedili njegovi sinovi krajem stoljeća.⁷⁵

Karakter “plemstva” originalne grupe koja se pojavila 1322. može se prikazati najlakše – po cijenu nekih generalizacija – preko nekoliko primjera povezanih s Dominikom, sinom Jakova Malog. Isprava Ludovika I. Velikog, izdana 13. listopada 1356., naglašava da čestica zemlje, zvana *Izkyrfelde*,⁷⁶ koja je nekoć pripadala utvrdi Rovišće (*terra castri*), posve je riješena vojne službe rovišćanskoj utvrdi do vijeka, te ju je Dominik posjedovao s onom istom vrstom plemićkih slobode, s kojom je posjedovao i svaki drugi svoj posjed.⁷⁷

Drugi primjer (iz prosinca 1366.) osvjetljava razlike u prestižu između “plemića” Dominika i neki drugih posjednika, tj. *iobagiones castri* (!) Rovišćanskog “distrikta”. Isprava koju su izdali Ladislav, sin Ivana, župan Križevačke županije i Rovišća, i Petroslav, sin Marka, *comes terrestris* Rovišća, izvještava nas da su Jančec i Stjepan, sinovi Ivana, “plemeniti *iobagiones castri* rovišćanskog distrikta” (*nobilibus iobagionibus castri de districtu Ryuche*) prodali svoju česticu zemlje Dominiku, sinu Jakova (*de eodem districtu*), koji se opetovano u ispravi imenuje kao *magister*. Vidimo da se iza ove titule krije slična logika kao i u prije spomenutim primjerima iz 13. stoljeća.⁷⁸

Naposlijetku, isprava kralja Žigmunda iz 1391., kojom je potvrdio zemljišne posjede Ladislava i Nikole, sinova Dominika, kao svoju “novu donaciju”, navodi da

⁷² CD 6, dok. 100, str. 113-115; CD 7, dok. 374, str. 418-419; CD 11, dok. 373, str. 492-493.

⁷³ Kralj Ludovik potvrdio je 1348. posjed *Konizka* kao svoju “novu donaciju” Dominiku, *consideratis fidelitibus, seruiciis et fidelium seruiciorum preclaris et multimodis meritis dicti Dominici filii Jacobi parui filii Mychaelis de Ryuche fidelis nostri nobis in diuersis expeditionibus regni nostri exhibitis et impensis* (CD 11, dok. 373, str. 492).

⁷⁴ CD 11, dok. 240, str. 319-320, dok. 300, str. 393, dok. 312, str. 414, dok. 373-374, str. 492-494, dok. 405, str. 535; CD 12, dok. 230, str. 306-307, dok. 278, str. 371; CD 13, dok. 275, str. 375-376, dok. 422, str. 594-595; CD 14, dok. 1, str. 22-23, dok. 12, str. 24, dok. 15, str. 27-28, dok. 18-19, str. 33-35, dok. 25, str. 41-42. Vidi: Adamček, *Rovišćanski predijalci*, str. 154, bilj. 18. Potrebno je napomenuti da se drugi sin Jakova de *Konzka*, Peter, pojavljuje 1370. kao *nobilis vir* (CD 14, dok. 187, str. 260).

⁷⁵ CD 14, dok. 187, str. 260; CD 17, dok. 290, str. 395-396, dok. 299, 408-409, dok. 301, str. 410.

⁷⁶ Vidi gore spomenutu zemlju *Yzkerá* koja se pojavljuje 1322. (CD 9, dok. 462, str. 570) – naziv u osnovi uporabljen kao mađarski *kalk* imena iz isprave kralja Ludovika od 1356. godine.

⁷⁷ CD 12, dok. 278, str. 371 (sačuvana u kratkom sažetku iz 1454. godine): *Ipse itaque dominus Lodouicus rex petitionibus dicti Dominici filii Jacobi inclinatus, predictam terram eiusdem Dominici Izkyrfelde vocatam a iobagionatu prescripti castri sui Royche perpetuo duxisset eximendam eo moda, vt ipsa possessio eadem prerogatiua nobilitatis libertate qua cetera possessiones dicti Dominici libere perfruuntur, gauderet és perfrueretur. Prema ispravi iz 1349. Dominik je od kralja dobio pravo raspolaganja svojim zemljišnim posjedima (*cuiusque voluerit dandi, donandi, legandi et perpetuandi in vita vel in morte liberam et securam haberet facultatem*). Vidi i: CD 11, dok. 405, str. 535.*

⁷⁸ CD 13, dok. 422, str. 594-595. Drugi primjer za titulu *magister* Dominika iz 1367. godine: CD 14, dok. 11-12, str. 22-24, dok. 25, str. 41, dok. 209, str. 287-289, dok. 388, str. 512, dok. 407, str. 529-530 i dr. Potrebno je napomenuti da se ovdje titula *magister* često pojavljuje u slučaju rovišćanskog župana Ivana, sina Pavla. Usp.: CD 9, dok. 461-462, str. 569-570; CD 10, dok. 447, str. 631, dok. 472, str. 664.

se to dogodilo *iuxta exemptionem alias domini Ladislai regis nobilitantes, libertantes ac ab omni iugo yobagionatus castrensiu eximentes necnon in evum absolventes*.⁷⁹

Dakle, sinovi Dominika nisu se morali brinuti kada je kralj Žigmund darovao rovišćansku domenu obitelji Dersi. Unatoč tome, imali su problema s novim posjednicima Rovišća. Iako su u listopadu 1398. Ladislav i Nikola – u svom strahu od nepravde (*injuria*) – izazivali Martina Dersfija da ospori njihova prava na čestici zemlje zvane *Velichefeu*,⁸⁰ rasprava je ubrzo krenula između Konjskih i obitelji Dersfi oko granica i prava njihovih graničnih posjeda, koji se spor nastavio godinama.⁸¹ No, važno je naglasiti da se kraj sukoba iz 1406. dogodio načinom “povuci-potegni”, točnije dogovorom oko granica i razmijenom čestica zemlje. Tako je slučaj potomaka Jakova Malog razlikovao od slučajeva onodobnih “rovišćanskih *iobagiones castri* i predijalaca” ili – kako ćemo brzo vidjeti – od slučajeva drugih, ali manje sretnih “rovišćanskih plemića”, što zapravo i nije iznenađujuće ako znamo početak priče Konjskih, o čemu je već bilo riječi.

Sudbina članova (i njihovih potomaka) grupe koja se spominje u originalnom privilegiju kralja Ladislava IV. potvrđenom 1322. pokazuje da su oni bili sposobni – prema sadržaju kraljevskog privilegija – uspješno se pridružiti kao *nobiles de Ryuche stratumu* slavonskog srednjeg plemstva (*köznemesség*) tijekom 14. stoljeća. Važno je naglasiti da to nisu uspjeli učiniti kao “grupa” ili “zajednica”, nego kroz individualne načine, igrajući uspješno na mogućnosti koje su njihovi preci dobili privilegijem iz 1279. godine. No, sudbina onih koji su zatražili kraljevsku potvrdu Ludovika I. Velikog 1356., kao i drugih koji su je koristili na osnovi svojih prava u drugoj polovici 14. stoljeća, jasno ocrtava da su navedene mogućnosti bile više ili manje otvorene za sve, ali da nisi svi rovišćanski stanovnici bili u mogućnosti koristiti ih jednakom djelotvornošću.

Kancelarija kralja Ludovika I. prepisala je u travnju 1356. sve verzije privilegija iz 1279. u njegovom A, B i C obliku,⁸² što je nanovo moralo biti potvrđeno u svibnju 1364. jer su veliki kraljevski pečat ukrali neki familijari nadbiskupa i kancelara Nikole tijekom kraljevskog pohoda u Bosni.⁸³

⁷⁹ CD 17, dok. 303, str. 412; *Zsigmondkori oklevéltár* [Diplomatički zbornik Žigmundovog doba] (dalje: ZsO), 10 sv., prir. Elemér Mályusz, Iván Borsa i Norbert C. Tóth, Budapest 1951.-2009., sv. 1, br. 2257, str. 249.

⁸⁰ CD 18, dok. 263, str. 377-378.

⁸¹ ZsO 2, br. 4905-4906, str. 611-612.

⁸² Zapravo ne znamo prave razloge iza ove činjenice. No, lako je moguće, u najmanju ruku kronološka “slučajnost” to sugerira, da bi prijepis isprava mogao biti povezan s kraljevskom reorganizacijom u tome trenutku, koja je imala svoje utjecaje i u Slavoniji; bana Nikolu je zamijenio Leustahije na kraju ožujka (još je 22. veljače 1356. Nikola imao tu funkciju, dok je njegov nasljednik spomenut prvi put 6. travnja). Vidi: Engel, *Archontológia*, str. 106-108; Éva B. Halász, Hahót Miklós szlavón báni működése (1343-1356) [Djelovanje slavonskog bana Nikole Hahóta (1343.-1356.)], *Középkortörténeti tanulmányok. A VI. Medievistikai PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4-5.) előadásai* [Studije iz srednjovjekovne povijesti. Šesta konferencija doktoranada medievistike u Szegedu, 4.-5. lipnja 2009.], ur. Péter G. Tóth i Pál Szabó, sv. 6, Szeged 2010., str. 7-12, ovdje str. 11.

⁸³ MOL, DL 74 468, 33 364, 1046; ZsO 6, br. 1031, str. 299-302.

To se nije dogodio u slučaju isprave C (ili barem nemamo o tome nikakvih podataka). Prema ispravi, Petew, sin Stjepana, Petar, sin Ivana, Nikola, sin Pavla, Andrija, sin Rodislava, Nikola, sin Ivačina, Emerik, sin Fabijana, Blaž, sin Eleuša i Juraj, sin Zekera, svi članovi roda Gordas (*de genere Gordas*), predočili su kralju Ludoviku svoju ispravu *super libertate et translacione eorum a iobagionatu castri de Ryuche in cetum et numerum verorum nobilium facta confectum*.⁸⁴ Njihovi predšasnici, članovi roda Gordas, tvrdili su da su "plemići" privilegijem kralja Ladislava IV. u kojem se spominju kao *de genere Gurdumus* u tekstu isprave C transkribirane *verbatim* u ispravi kralja Ludovika, koja također neke od njih navodi poimence, točnije, Mile, sin Draguna, Vzmuk, sin Gurdimera, Petar, sin Leeska, Tibold, sin Zupka, Ladislav, sin Baska, Lovro, sin Hotislava i Toma, sin Tome. Neke od njih smo već susreli (Milu, Vzmuka, Tibolda) u spomenutim ispravama 13. stoljeća, među *iobagiones castri* Rovišća u razdoblju 1266.-1267. godine.⁸⁵ Tako, možemo identificirati rod (*genus*) zvan *Gurdumus* (*Gordas*) kao rod rovišćanskih *iobagiones castri*.⁸⁶ Nažalost, nemamo nikakvih drugih podataka da rasvijetlimo njihovu sudbinu,⁸⁷ stoga možemo samo nagađati da je grupa unutar rovišćanskih *iobagiones castri* u 13. stoljeću smatrala važnim dobiti zasebnu ispravu kralja Ladislava IV. o svojim privilegijima, navela je poimence imena članova svog roda, dok su njihovi kasniji potomci smatrali potrebnim dobiti ponovljeno jamstvo svojih prava kao plemića od kralja Ludovika.

Možemo nagađati da se radi o sličnoj situaciji u slučaju isprave B koja je prepisana nekoliko dana kasnije, 6. travnja 1356., na zahtjev druge grupe rovišćanskih stanovnika, tada zvanih *nobiles de comitatu de Ryuche*.⁸⁸ Naziv "plemenitih" u slučaju ove grupe, točnije Petra, sina Ljubena, Ivana, sina Andornuka, Valentina, sina Martina, Stjepana, sina Montha i Stjepana, sina Mateja, ovdje nam je zanimljiviji jer je originalni tekst isprave sadržavao "posebno" jamstvo samo za jednu osobu, Petra, sina Turuka (i njegove nasljednike), koji se izričito navodi kao *iobagio castri*.⁸⁹ Budući

⁸⁴ CD 12, dok. 256, str. 341.

⁸⁵ CD 5, dok. 887, str. 418, dok. 24, str. 575.

⁸⁶ O pitanjima povezanim za rodove *iobagiones castri* u Ugarskoj, vidi: Attila Zsoldos, *Nemzetség és várjobbágyosság. Megjegyzések a várjobbágy-nemzetségek számának kérdéséhez* [Rod i *iobagiones castri*. Napomene o problemu broju rodova *iobagiones castri*], *Turul*, sv. 66, Budapest 1994., str. 15-25.

⁸⁷ No, ne možemo doista reći mogu li njihovi potomci biti nađeni među tim "plemenitim *iobagiones castri*/predijalcima/plemićima Rovišća" koji se poimence navode u velikom broju isprava izdanim tijekom dugog "rata" s obitelji Dersfi (primjerice, isprava palatina Nikole Gorjanskog i kraljevskog suca Petra Perényja, izdana 3. svibnja 1419., sadrži imena 153 rovišćanskih stanovnika). *Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 1-3, prir. Ivan Kukuljević, Zagreb 1861.-1862., sv. 1, dok. 73, str. 90-92). No, ti popisi samo mogu biti nađeni u onim ispravama koje su sačuvane u prijepisima sadržaja isprave A, dok se članova roda Gordas javljaju u ispravi C te nisam dosad našao više podataka o tom rodu.

⁸⁸ MOL, DL 74468, 33364, 1046.

⁸⁹ Štoviše, posebnost ove isprave naglašava taj aspekt još više. Točnije, svaka druga verzija privilegija iz 1279. sadrži standardnu klauzulu koja počinje s riječima *exceptis articulis in quibus iidem nobiles prediales et iobagiones castri* (isprava A), što se proširuje u ispravi C frazom *ex eisdem viri superius nominati*, dok je u ispravi D s vrlo sličnom *et viri predicti* formom. No, u tekstu isprave B možemo pronaći sljedeću rečenicu: *exceptis articulis in quibus iidem iobagiones castri et specialiter ex eisdem Petrus superius nominatus expressi*, koja sugerira da tekst ovdje ograničava sadržaj privilegija eksplicitno na sloj *iobagiones castri* te, posebice, na jednoga od njih, Petra.

da možemo odbaciti mogućnost da su Petar, sin Ljubena, i njegovi sudrugovi, svi potomci Turuka, iako nažalost isto tako ne možemo pratiti njihove pretke,⁹⁰ a ni njihove nasljednike u izvorima, možemo samo ponuditi mogućnosti da su se oni ponašali slično kao i članovi roda Gordos – jednostavno želeći da im njihova “plemenita prava” kralj ponovno potvrdi.

Na kraju 14. stoljeća javio se novi fenomen u slučajevima nekih potomaka skupine *servientes regis* Rovišća koji su koristili “posebne” verzije privilegija kralja Ladislava IV.⁹¹ Naime, odjednom je postalo važno dokazati da direktna genealoška linija povezuje osobu s originalnim jamstvom iz 1279. godine. Taj fenomen najbolje ocrtava ponešto zapleten slučaj Farkaša, sina Nikole i njegovih potomaka.

Farkaš (sin Nikole, sina Farkaša),⁹² slično mnogim svojim suvremenicima – krivotvorio je ispravu zbog povećanja svojih prava i posjeda. Isprava Tome, sina Petra, kaštelana utvrde Csókakő, župana Liptova, Križevaca i Rovišća,⁹³ datirana 4. srpnja 1350., govori nam da je Farkaš imao raspravu s *cives et hospites* Rovišća⁹⁴ o nekim dijelovima *Kanisne* i *Zarouisne*,⁹⁵ te da je pokazao navodnu (krivotvorenu) ispravu sla-

⁹⁰ Osim ako otac Petra, sin Ljubena nije identičan onome Lubenu, koji se spominje kao *praedialis* 1331. godine (CD 10, dok. 472, str. 664) i kao *comes terrestris* Rovišća 1341.-1342. godine (CD 10, dok. 447, str. 632, dok. 472, str. 664).

⁹¹ Nisam dovoljno stručan da ovdje pokrijem svaki aspekt “sustava interesa” koji stoji iza različitih “korištenja” originalnog privilegija kralja Ladislava IV. jer su ga koristile različite osobe, u različite svrhe, tijekom prvih desetljeća 15. stoljeća (za generalne tendencije, vidi: Nógrády, *A Szerdahelyiek, passim*). No, jedna od najzanimljivijih “uporaba” privilegija povezana je s verzijom isprave B prepisane u samostanu u Šomođu, datiranom 3. srpnja 1419. (MOL, DL 1046, ZsO 7, br. 735, str. 208). Zanimljiv aspekt leži u činjenici da je prijepis načinjen na molbu Ane, udovice Martina Dersa i njezinih sinova, što ga čini jedinom sačuvanom verzijom privilegija kralja Ladislava IV. koja je izdana u svrhu osporavanja težnji rovišćanskih *iobagiones castri* i predijalaca. U ovome trenutku još uvijek nisam u mogućnosti identificirati niti tko su destinatari isprave koju je izdao ban 1417. (MOL, DL 33364, transkribiran tekst isprave B), niti oni u ispravi koja se sačuvala kao polu-gotovi predložak iz 1402. (MOL, DL 34351, sadrži verbatim prijepis isprave D).

⁹² CD 18, dok. 21, str. 26-34; ZsO 1, br. 3983, str. 437-438; MOL, DL 33512; ZsO 3, br. 1083, str. 293.

⁹³ Njegova titula “župan Rovišća” spominje se samo jednom. CD 18, dok. 21, str. 28; vidi i: Engel, *Archontológia*, str. 257. Toma, sin Petra bio je u povjerljivim odnosima s kraljevskom obitelji, stoga nije začuđujuće da je dobio službe u Slavoniji baš u doba prvog slavonskog herceštva (*ducatus*) hercega Stjepana Anžuvinca. Vidi: Éva Halász, Anjou István hercegsége (1332-1354) [Vladavina hercega Stjepana Anžuvinca (1332.-1354.)], *Fons*, sv. 1, Budapest 2005., str. 29-69, ovdje str. 57-58.

⁹⁴ Oni su bili stanovnici trgovišta (*oppidum*) Rovišća, koje je bilo kraljevsko vlasništvo na kraju 14. stoljeća. Stanovnici trgovišta morali su se boriti za svoja “stara prava” u prvim desetljećima 15. stoljeća. Vidi: Nógrády, *A Szerdahelyiek*, str. 76-79. Poveznica između njih i sloja *hospites* razdoblja Arpadovića je moguća, ali nije provjerljiva zbog manjka izvora.

⁹⁵ Dvije zemljišne čestice i isprave koje ih se tiču sačuvane su zasebno u ispravi Šimuna Szécsényja izdanoj 17. svibnja 1395. o Kanižni (MOL, DL 33511; CD 18, dok. 21, str. 26-34; ZsO 1, br. 3983, str. 437-438) i ispravi oblasti Križevačke županije, izdanoj 18. listopada 1411. o Zarouisni (MOL, DL 33512, ZsO 3, br. 1083, str. 293). No, dvije linije transmisije teksta sadrže mnoge paralelne (formalno identične) isprave (u obliku transkripcija sadržaja spomenutih originala), što daje dojam da su izdane posve (u svojim datumima i tekstovima) identične isprave zasebno jedna o drugoj u slučajevima dva posjeda. Više je moguće da se isprave iz 1395. i 1411. odnose na istu ispravu, ali na druge njene dijelove. No, ovaj fenomen mogao bi zamutiti pouzdanost ovih isprava, stoga moram naglasiti da je sljedeće rekonstrukcija temeljena na pretpostavci da su “priče” iza izvora pouzdane općenito – barem u onim dijelovima koji se odnose na društveni status Farkaša i njegovih rodaka, budući da bi se moguća manipulacija ispravom, ako se dogodila, usredotočila na prava nad posjedima podržavajući zahtjeve obitelji Dersfi.

vonskog bana Mikca.⁹⁶ Zbog svojih djela, Farkaš je osuđen na smrt i njegovi su posjedi pripojeni hercegovo domeni u Rovišću (*ad (...) possessionem Ryuche ducalem*).⁹⁷ No, Farkaš je platio svoj dug i županu i stanovnicima, stoga mu je dozvoljeno da i dalje živi i drži posjede kao "jedan od plemića kraljevstva iz rovišćanskog distrikta",⁹⁸ što je bilo i potvrđeno ispravom župana Tome, datiranom 22. kolovoza 1350. Granice Farkaševih posjeda, koji je živio u Kanižni (*in Kanisna residens*) opet su 1352. potvrdili viceban i križevački župan Petar, sin Mihovila.⁹⁹

Dakle, malo je sumnje da je Farkaš tijekom pedesetih godina 14. stoljeća smatran za, ako ne posve dobrostojećeg, onda zasigurno "plemenitog" stanovnika "rovišćanskog distrikta". To također potvrđuje činjenica da je Farkaš, prema ispravi Čazmanskog kaptola izdanoj 10. kolovoza 1369., potvrdio svoju ispravu kao *nobilis de districtu de Ryuche*, istu onu ispravu koja je izdana Petru, sinu Ljubena, i njegovim sudrugovima, a sadrži transkripciju teksta isprave B iz 1279. godine.¹⁰⁰ No, Nikola i Pavao, sinovi Farkaša i njegov unuk Toma, isto su imali probleme s obitelji Dersfi, što je čak ugrozilo njihov plemićki položaj.

Rasprava između Nikole, sina Farkaša, i Martina Dersa od Szerdahelya počela je u kolovozu 1394. pred banskim sudištem Detrika Bubeka oko spomenutih posjeda.¹⁰¹ U parnici je Nikola pokazao isprave svoga oca, koje je bio izdao (kao nove prijepise) Čazmanski kaptol 1374., a trebale su dokazati njegova prava kao plemića putem privilegija kralja Ladislava IV.,¹⁰² dok je prava nad svojim posjedima dokazivao s

⁹⁶ S očito krivom datacijom jer je datirana u 1355., a ban Mikac od roda Ákos bio je na tom položaju do 1343. godine (Engel, *Archontológia*, sv. 1, str. 16). Spominjanje Ivana, sina Pavla kao kaštelana Koprivnice, Petra, sina Lovre kao *comes terrestris* Rovišća i Mihovila, sina Blaža među *nobiles de provincia Ryuche* navodi nas da ovaj prototip lažnog dokumenta datiramo u razdoblje 1329.-1331. godine.

⁹⁷ Prvo hercegstvo (*ducatu*) hercega Stjepana Anžuvina dogodilo se 1350. (Halász, *Anjou István*, str. 34), tako da frazu "hercegova domena" možemo primjeniti u ovoj situaciji.

⁹⁸ ... *ad idem seruicium sicut virum ex nobilibus regni de districtu Ryuche, qui ut de nobilibus et ignobilibus resciuit ipse inter nobiles seruicium domini regis seruire curasset* (CD 18, dok. 21, str. 27-28).

⁹⁹ CD 18, dok. 21, str. 26-34; ZsO 1, br. 3983, str. 437-438; MOL, DL 33512.

¹⁰⁰ MOL, DL 74468.

¹⁰¹ Vrijedno je spomenuti da je Nikola imao ozbiljan hendikep na polju "odnosnog kapitala" pred banovskim sudom. Poimence, Martin Ders bio je jedan od najznačajnijih familijara Detrika Bubeka, držeći službe vicebana kad je potonji bio ban, u razdoblju između 1389.-1392. te je dobio i druge službe (primjerice *comitatus* Zagrebačke i Križevačke županije). Prema Árpádu Nógrádyju, kralj Žigmund je zapravo darovao Rovišće Martinu Dersu na poticaj Detrika Bubeka. Vidi: Árpád Nógrády, *A földesúri pénzjáradék nagysága és adóterhe a késő középkori Magyarországon* [Visina vlastelinske novčane rente i porezno opterećenje u kasnosrednjovjekovnoj Ugarskoj], *Századok*, sv. 2, Budapest 2002., str. 451-468, ovdje str. 455.

¹⁰² Zanimljivo je da isprava koju je Nikola koristio u dvije parnice kako bi dokazao svoja plemićka prava nije ona navedena gore, sačuvana isprava koju je izdao Čazmanski kaptol 10. kolovoza 1369. (MOL, DL 74468), već jedna druga isprava, poznata jedino po svojem kasnijem prijepisu (MOL, DL 33511, 33512), koju je isti kaptol izdao 15. listopada 1374. Nadalje, ova isprava sadrži tekst isprave B u svom proširenom obliku iz 1364., ali, za razliku od svake druge verzije koja je bila proširena 1364. zbog krađe velikog kraljevskog pečata, ova nije datirana u 21. već 23. svibnja 1364. (vidi Prilog za detalje). Iako ovo jednostavno može biti objašnjeno kao posljedica nepreciznosti u transmisiji teksta, nemoguće je odgovoriti na pitanja koja su još uvijek otvorena: zašto je Farkaš zatražio drugi prijepis privilegija kralja Ladislava iz 1374. te, što je još važnije, zašto se u parnici nije pojavila očito originalna isprava Čazmanskog kaptola izdana 1369. godine?

već spomenutim ispravama iz kolovoza 1350. i 1352. godine. U ime Martina Dersa pokazana je isprava koju je izdao kralj Žigmund 23. svibnja 1393. o darovanju Rovišća¹⁰³ (i još jedna isprava Čazmanskog kaptola izdana 23. srpnja 1394. o uvođenju u prava istih), a Ders se pozivao i na već spomenutu odluku župana Tome iz srpnja 1350. o pripajanju posjeda herceškoj domeni.¹⁰⁴ U tome trenutku, proces se okrenuo protiv Nikole, zato jer je banski sud tvrdio da župan Toma nije imao pravo vratiti Farkašu njegove posjede bez kraljevske dozvole, jer su te čestice zemlje povezane uz *ius regium* te nije mogao zadržati Nikolinog oca među "rovišćanskim plemićima" (*in cetu et numerum nobilium de districtu Ryuche relinquere valuisse*). No, bio je još jedan, čak i važniji zaključak, točnije, Nikola, sin Farkaša, nije mogao dokazati (*nullo euidenti documento probasset nec in futurum conprobare assumpsisset*) da je potomak Petra, sina Turuka (Thuruka) ili ikojeg drugog pripadnika *iobagiones castri* Rovišća, koji su bili uzdignuti na rang *servientes regis* ispravom kralja Ladislava IV. 1279. godine. Nikola se potom žalio protiv presude na kraljevsko sudište, ali je propustio i suđenje i nije se odazvao na tri poziva na ročište na sudu kojem je kao *iudex curiae* predsjedao Ivan od Kaple (smatrajući da je to u skladu s *consuetudine ... regni Sclauonie*), tako da su posjedi Kanisne i vjerojatno Zarouisne dani Martinu Dersu kojeg je u novi posjed uveo novi *iudex curiae* Šimun Szécsényi 1395. godine.¹⁰⁵

Vrlo slična se priča dogodila oko prava na Zarouisnu između 1407. i 1411. godine. Nikola i njegov brat Pavao, sinovi Farkaša, i Nikolin sin Toma željeli su biti uvedeni u prava Zarouisne 13. prosinca 1407., dok je bio prisutan *homo regius* i predstavnik kaptola,¹⁰⁶ ali su familijari Martina Dersa protestirali protiv toga. Potom je 15. prosinca Nikola ispred Čazmanskog kaptola zabranio Dersu da okupira zemljišne posjede i gospodar Rovišća je pozvan pred sud kako bi obrazložio svoja prava. No, parnica se nastavila u listopadu 1411. – a u međuvremenu je Nikola umro – kada su sukobljene strane pokazale svoje isprave vlastima Križevačke županije. Tužitelj je citirao njihove isprave o zabrani iz 1407., kao i isprave križevačkih župana iz 1350.-1352. koje su već korištene u prethodnom suđenju, dok je Martin Ders jednostavno pokazao ispravu Šimuna Szécsényija iz 1395. godine. Pavao Čupor Moslavački, župan zagrebački i križevački, baš kao i plemićki suci, potvrdio je prethodne odluke: Zarouisnu je na temelju *ius regium* kralj Žigmund zakonito poklonio Dersu, dok Pavao, sin Farkaša i Toma, sin Nikole, nisu mogli dokazati da su potomci Petra, sina Turuka (Thumuka) ili ikojeg

¹⁰³ ZsO 1, br. 2949, str. 324.

¹⁰⁴ CD 18, dok. 21, str. 26-34; ZsO 1, br. 3983, str. 437-438; MOL, DL 33512.

¹⁰⁵ Za cijelu priču: CD 18, dok. 21, str. 26-34; ZsO 1, br. 3983, str. 437-438. Čini se da je Šimun Szécsényi izdao posebnu ispravu sa skoro identičnim tekstom na isti dan, ali o Zarouisni (vidi bilj. 95), barem ju je tako predočio Martin Ders 1411. godine. Usp. MOL, DL 33 512.

¹⁰⁶ Zapravo, ovo je malo kontroverzan dio priče jer, ako je Šimun Szécsényi doista presudio zemlju Zarouisnu Dersu 1395. godine, po kojoj su osnovi potomci Farkaša zahtjevali uvođenje u njezin posjed 1407. godine. Pretpostavljamo da se radilo o pitanju djelomičnog vlasništva.

drugog pripadnika grupe *iobagiones castri* Rovišća. Županijski je sud proglasio tužitelja krivim za ilegalne radnje te presudio posjed Martinu Dersu od Szerdahelya.¹⁰⁷

Priča o Farkašu i njegovim potomcima (ili čak priča onih "rovišćanskih predijalaca"¹⁰⁸ koji su se borili kao prava zajednica protiv obitelji Dersfi u prvim desetljećima 15. stoljeća, navodeći privilegij kralja Ladislava IV. u onom obliku sadržanom u ispravi A) pokazuje da je tijekom vladavine Anžuvina bilo dovoljno pokazati neku od verzija privilegija kralja Ladislava IV. kako bi pojedinac mogao dokazati da je doista "rovišćanski plemić", a na kraju 14. stoljeća, točnije, nakon 1393., bilo je to daleko od dovoljnog.¹⁰⁹ Pokazalo se da to nije bilo dovoljno ni u slučaju Konjskih koji su bili daleko moćniji nego što je bila Farkaševa obitelj. S druge strane, izrazito je važan aspekt u povijesti Farkaša i njegovih rođaka da su i bansko, kraljevsko i županijsko sudište naglasili na jednak način da je zadržavanje Farkaša u rangu "rovišćanskih plemića" što su učinili župani bili ilegalno bez kraljevske dozvole. To nagoviješta da je sudbina "rovišćanskih predijalaca" bila zapečaćena ne samo kraljevskim darovanjem rovišćanske domene obitelji Dersfi, već je bilo odlučna nestajanjem kraljevskih jamstava koja su još postojala tijekom vladavine Anžuvina, ali su uskraćivana tijekom vladavine kralja Žigmunda Luksemburškog.¹¹⁰

Dobra dodatna potvrda ove promjene u kraljevskoj potvrdi može se naći pogledamo li slučaj onih "predijalaca i *iobagiones castri* Rovišća", koji su djelovali pred kraljicom Marijom 1391. protiv Stjepana iz Prodavića (unuka bana Mikca), koji je u tome trenutku posjedovao Rovišće kao veleposjednik,¹¹¹ posebice što može rasvijetliti sve gore raspravljane teme kroz drugačiju perspektivu.

Kraljica je sa svojim prelatima i barunima sudila u sporovima plemića, kada su Ivan, sin Emerika iz Zelne i njegovi sudrugovi – isprava poimence spominje trinaest rovišćanskih predijalaca kao predstavnike – tužili Stjepana iz Prodavića, tvrdeći da ih je posjednik tretirao kao da su *ignobiles* seljaci, iako su oni živjeli prema svojim slobodama koje im je dao kralj Bela, a onda potvrdio kralj Ludovik. Naposljetku, pokazali su svoju ispravu kako bi dokazali svoja prava,¹¹² a čak je i Stjepan od Prodavića

¹⁰⁷ MOL, DL 33512; ZsO 3, br. 1083, str. 293.

¹⁰⁸ ZsO 6, br. 1031, str. 299-302; ZsO 7, br. 388, str. 133. Vidi: Nógrády, *A Szerdahelyiek, passim*.

¹⁰⁹ Oспорavanje "plemenitosti" Farkaša i njegovih potomaka bazira se na tri aspekta: na Farkaševu grijehu jer je krivotvorio ispravu, na drugačijim objašnjenjima zakona što su izrazili župani Križevačke županije u sredini 14. stoljeća i viši suci tijekom vladavine kralja Žigmunda te na posve novom objašnjenju privilegija – srodstvo se mora dokazati na točne načine, te nije više bilo dovoljno da netko posjeduje bilo kakvu verziju privilegija kralja Ladislava IV.

¹¹⁰ Važnost kraljevskog jamstva i podrške je potvrđena, prema istraživanjima Árpáda Nógrádyja, činjenicom da se ultimativna prijelomna točka u "ratu" između rovišćanskih predijalaca i obitelji Dersfi dogodila 1419. kada je kralj počeo podupirati posjednike Rovišća. Usp. Nógrády, *A Szerdahelyiek*, str. 78-81. Vidi i: Isti, *A földesúri pénzjáradék*, str. 457-458.

¹¹¹ Adamček, *Rovišćanski predijalci*, str. 154-155; Mályusz, *Zsimond király*, str. 133.

¹¹² CD 18, dok. 246, str. 340: *ab antiquo in prediis et aliis porcionibus possessionariis ipsorum in tenuitis predicti castri Rycha existentibus in libertatibus per (...) dominum Belam (...), mediantibus suis litteris exinde confectis priuilegalibus datis et concessis tandem per (...) dominum Lodouicum (...), in suis litteris transscribi faciendo confirmatis stetissent et permanissent.*

priznao da su njihovi navodi istiniti (*hoc bene verum foret*).¹¹³ Kraljica Marija je prihvatila zahtjeve “predijalaca i *iobagiones castri*” kao činjenicu i ponovno im potvrdila njihove zemljišne posjede.¹¹⁴ Vrlo je važno naglasiti da Roviščanci koji su protestirali nisu ovdje navodili privilegij kralja Ladislava IV. iz 1279., što bi bilo logičnije, već to da je njihove slobode podijelio kralj Bela njihovim precima. Tu navedenu slobodu potom je potvrdio – jednako kao što će desetljeće kasnije tvrditi pred sudom kraljice Marije – kralj Ludovik I. Veliki 26. lipnja 1380., kada su *suppanus (comes terrestris)* Andrija, sin Dragocha, Petar, sin Iwan, Petrezlaus, sin Charka i Juraj, sin Fabijana kao *nobiles iobagiones castri nostri de Ryuche* tražili potvrdu svojih privilegija,¹¹⁵ koji su navedeni u prethodno spomenutoj ispravi kralja Bele IV. iz 1265. godine (gdje se nazivaju “slobodnim ugarskim predijalcima”).¹¹⁶ Možemo ovome dodati da se ti “roviščanski predijalci” koji su se sukobili s obitelji Dersfi nikada ne nazivaju “roviščanskim plemićima”.¹¹⁷ Štoviše, počeli su pokazivati privilegij kralja Ladislava IV. iz 1279. (u njegovoj općoj verziji isprave A), koliko mi je poznato, tek od 1417. godine.¹¹⁸ Te činjenice zajedno dovode do novog zaključka: brojni roviščanski predijalci prepoznali su prekasno potencijal koji je ležao u pravima “*servientes regis* ispod rijeke Drave”, koji su potekli iz vremena Arpadovića, ali bili ponovno potvrđivani u vremenu Anžuvinskih kraljeva.

* * *

Sažmemo li gore navedeno, naši izvori o potomcima roviščanskih “*iobagiones castri* i predijalaca” razdoblja Arpadovića u razdoblju između 1279.-1393. pokazuju da su njihove povijesti išle u raznim smjerovima, uzduž paralelnih linija. S jedne strane, to je proizašlo iz činjenice da se njihovi preci nisu formirali u homogenu grupu u svojim pravnim, materijalnim i društvenim statusima, čak i za vrijeme ere Arpadovića. No, privilegij kralja Ladislava IV. iz 1279. dao im je zajedničku mogućnost da postanu punopravni slavonski plemići, ali nije mogao dati ikakvo jamstvo da će se to i dogoditi. “Roviščanski plemići” javljaju se u prvoj polovici 14. stoljeća (a oni njima slični, poput Konjskih, u drugoj polovici stoljeća), baš kao i članovi roda Gurdumus (Gordas), ili Petar, sin Ljubena, i njegovi sudrugovi koji su došli iz sloja *iobagiones castri*, pokazali su da su neki od njih – ne kao grupa, već na individualne načine – sposobni učiniti najbolje od svojih mogućnosti, dok je Farkaševa obitelj

¹¹³ CD 18, dok. 246, str. 339-341; ZsO 1, br. 1968, str. 215-216.

¹¹⁴ CD 18, dok. 253, str. 348-349; ZsO 1, br. 2013, str. 221.

¹¹⁵ CD 16, dok. 100, str. 109.

¹¹⁶ CD 5, dok. 820, str. 329-330.

¹¹⁷ Najbliži pojam koji su koristili nastao je tek 1419. kada su se nazivali *predialium et nobilium castri Reychensis (Jura regni, sv 1, dok. 73, str. 89)*.

¹¹⁸ Za detalje o unosu isprave A (u dva reda sadržaja transkripcije) vidi Prilog. Potrebno je ukazati na ispravu kralja Žigmunda, koju je izdao 8. kolovoza 1417., a u kojoj roviščanski “predijalci i *iobagiones castri*” naglašavaju da su njihove pretke privilegirali kraljevi Bela i Ladislav (!) u njihove slobode *quibus veri et naturales servientes nostri regales ultra Drawam constituti sunt presigniti*, koje je potvrdio kralj Ludovik. Usp. MOL, DL 33472, ZsO 6, br. 775, str. 239-240.

negativan primjer toga. Te male grupe, obitelji i rodovi – zbog svog originalnog privilegija koji se potvrđuje opetovano za vrijeme Anžuvinskih vladara, ali isto i zbog svojih osobnih sreća i vještina – bili su sposobni ostaviti iza sebe mase “rovišćanskih predijalaca i *iobagiones castri*”. Ti se “predijalci” rijetko pojavljuju u našim izvorima sve do zadnjih desetljeća 14. stoljeća, te se u našim izvorima uvijek razlikuju od prethodno spomenutih grupa i obitelji koje su bile sposobne dobiti potvrdu svojih privilegija (koji se teoretski odnose na svakog predijalca i *iobagio castri*). Oni “rovišćanski predijalci i *iobagiones castri*” koji nisu uspjeli postati “rovišćanskim plemićima” tijekom 14. stoljeća, nastojali su djelovati kao zajednica (obično vođeni svojim županom – *comes terrestris*) od kraja anžuvinske ere (jer ne može biti puka slučajnost da se odjednom masovno pojavljuju baš u tome trenutku), ali njihove povijesti nakon 1393. pokazuju da je njihovo “privilegirano” stanje bilo vrlo krhko. Taj je status potekao iz ere Arpadovića te je to bila dobro poštovana *libertas* do kraja 14. stoljeća, ali, jer joj je manjkala čvrstoća plemićkog materijalnog i društvenog postojanja i zbog postepenog gubitka kraljevske podrške nakon 1393., konačno je prestala postojati do kraja prve četvrtine 15. stoljeća.

(S engleskog preveli Suzana Miljan i Damir Karbić)

Prilog. Tradicija teksta rovišćanskog privilegija kralja Ladislava IV. iz 1279. godine

Isprava A: opći privilegij

Verbatim prijepis (Vp): kralj Karlo I., 1322-10-14 (MOL, DL 49620, CD 9, dok. 88, str. 102-103)

Prijepis sadržaja (Ps) 1: kralj Žigmund, 1417-08-08 (MOL, DL 33472, ZsO 6, br. 775)¹¹⁹
> a) Čazmanski kaptol, 1417-10-23 (MOL, DL 33464, ZsO 6, br. 1031)¹²⁰ = b) *Idem*, 1417-10-23 (MOL, DL 37361) > kralj Žigmund, 1417-12-22 (MOL, DL 10513, ZsO 6, br. 1272)

Ps 2: palatin Nikola Garjanski i kraljevski sudac Petar Perényi, 1419-05-03 (MOL, DL 33365, ZsO 7, br. 388, *Jura regni*, sv. 1, dok. 73, str. 89-94) > Čazmanski kaptol, 1419-08-09 (MOL, DL 10747)¹²¹

Isprava B: Petar, sin Turuka

Vp 1: kralj Ludovik I., 1356-04-06 > *Idem*, 1364-05-21 > Čazmanski kaptol, 1369-08-10 (MOL, DL 74468)

Vp 2: kralj Ludovik I., 1356-04-06 > *Idem*, 1364-05-21 > slavonski ban David Lack od Szánta, 1417-03-08 (MOL, DL 33364)

Vp 3: kralj Ludovik I., 1356-04-06 > *Idem*, 1364-05-21 > samostan u Šomođu, 1419-07-03 (MOL, DL 1046, ZsO 7, br. 735)

Ps 1: kralj Ludovik I., 1364-05-23 > Čazmanski kaptol, 1374-10-15 > kraljevski sudac Šimun de Szécsény, sin bana Konje, 1395-05-17 (MOL, DL 33511, CD 18, dok. 21, str. 26-34, ZsO 1, br. 3983)

Ps 2: kralj Ludovik I., 1364-05-23 > Čazmanski kaptol, 1374-10-15 > autoriteti Križevačke županije, 1411-10-18 (MOL, DL 33512, ZsO 3, br. 1083)

Isprava C: rod Gurdumus

Vp: kralj Ludovik I., 1356-04-18 (MOL, DF 230215, CD 12, dok. 256, str. 341-342)

Isprava D: Pavao, sin Junka i Blaž, sin Mike

Vp: Ivan, sin Stjepana i Petar, viceban, župani Križevačke županije i plemićki suci, otprilike između 1402-03-08 i 1402-09-29¹²² (MOL, DL 34351, nepotpun nacrt)

¹¹⁹ Odnosi se na privilegije koje su dali kralj Bela (!) i kralj Ladislav, a potvrdio ih kralj Ludovik koji je opisao stanovnike Rovišća kao "*servientes regis* ispod rijeke Drave".

¹²⁰ Donosi se sadržaj isprave A prema *verbatim* prijepisu koji je 6. travnja 1356. izdao kralj Ludovik I. (koji je dobio konačnu potvrdu 21. svibnja 1364.), a na temelju isprave kraljice Marije koja je izdana 12. travnja 1391. (ZsO 1, br. 1968, str. 215-216), sačuvanu u prijepisu Čazmanskog kaptola od 1. svibnja 1391. (MOL, DL 33282; ZsO 1, br. 2013, str. 221). Posljednja se isprava poziva na privilegij kralja Bele, kojeg je potvrdio kralj Ludovik.

¹²¹ Vidi prethodnu bilješku.

¹²² Za moguću dataciju, vidi: Engel, *Archontológia*, sv. 1, str. 254.

Gábor Szeberényi

Nobles, Praediales and Castle-Warriors of Rovišće in the Thirteenth and Fourteenth Centuries

Summary

One of the most significant general assumptions arising in the historiography regarding the forming processes of Slavonian nobility during the thirteenth and fourteenth centuries was connected to the presumed correspondence that supposedly existed between the stratum of the castle-warriors (Hung. várjobbágyok), and those members of the lower-ranking nobility in Slavonia who are generally referred to in the sources as praediales. This generalised opinion can be summarised briefly as follows: on the territory of medieval Slavonia, most of the royal "castle lordships" or ispánates (Hung. várispánságok), similarly to the ones existing in the central areas of the Kingdom of Hungary, were handed over to various ecclesiastical and lay landlords during the thirteenth and the fourteenth centuries, but the elites of the micro-societies of the various "vanishing" ispánates, i.e. the stratum of the castle-warriors, did not cease to exist (as happened in the aforementioned central areas of the kingdom): rather, most of them were able to keep their special rights and districts, and were converted eventually into a special "castle nobility" (várnemesség) or praedial nobility, which was able to maintain its social and organisational framework until the end of the Middle Ages, or even beyond. Thus, as Pál Engel correctly stated, "the stratum of castle-warriors was transformed into the praediales nobility in Slavonia."

Key words: Rovišće, praediales, castle-warriors (*iobagiones castri*), lesser nobility, the thirteenth and fourteenth centuries